

ARGUS

STICHTING KRITISCH FAUNABEHEER

8e jaargang
november 1983
nummer 4

*Otter. (Foto Daan
Remmers de Vries)*

In dit nummer o.a.

Otter
Wasbeer
Wild zwijn

ARGUS is het kwartaaltijdschrift van de Stichting Kritisch Faunabeheer.

Argus is gratis voor donateurs die minstens f 20,- per jaar betalen. Abonnementsprijs f 20,- per jaar. Losse nummers f 5,- inclusief porto.

Redactie

Reinier Akkermans, Frieda Bos, Peter Bos, Wim Ruitenbeek en Gerrit van Weess.

Cartoons

Frans Bijvank, Walter Lentjes.

Redactieadres

Klaverstraat 21,
3572 VB Utrecht,
Telefoon (030) 71 01 19.

Druk

Brouwer Offset BV, Utrecht.

Expeditie

Leo Snellink.

Adreswijzigingen opgeven aan

J. Webbink,
Nassastraat 25,
3921 BE Elst (U).

Aanwijzingen voor auteurs

Kopij graag in duidelijk machineschrift met 6 cm marge en dubbele regelafstand. Gebruik de voorkeurspelling, vermijd afkortingen, en diernamen met een kleine letter. Grafieken en tekeningen graag in inkt.

De Stichting Kritisch Faunabeheer is een landelijke organisatie. Het doel is een moreel en wetenschappelijk verantwoord faunabeheer. De SKF tracht haar doel te bereiken door het verbeteren van wetten, het propageren van milieuvriendelijke beheersmaatregelen, het stimuleren van onderzoek en het kenbaar maken van onderzoeksresultaten aan beleidsinstanties en publiek.

Bestuur

R. Akkermans, R. Boeve-Bant,
H. Crabbendam, W. Denneman, W. L. Jansen, J. Kattens, N. Niesen, G. van de Sande, R. Stockmann, G. van Weess.

Secretariaat

R. Boeve-Bant,
Postbus 76, 1243 ZH 's Graveland,
Telefoon (02945) 13 19.

Penningmeester

G. van de Sande,
Baandervrouwenlaan 135,
5282 TL Boxtel.
Giro 35 22 188.

Inhoud ARGUS 1983/4

3. W. L. Jansen; De landbouwbegroting in 't vizier

De onlangs gepresenteerde begroting van het Ministerie van Landbouw wordt kritisch doorgelicht. Duidelijk blijkt de Direktie Faunabeheer het verschil tussen wild en fauna niet te kennen. Het is al jagerstaal wat de klok slaat. De NBOR hoofdstukken zijn beter, maar ook daar hebben de bezuinigingen toegeslagen.

5. R. W. Akkermans; Zwijnenbeheer op de „Hoge Veluwe”.

De varkenspest is nog niet uitgewoed op de Hoge Veluwe of de direktie van het park heeft herintroductie plannen. Aangegeven wordt hoe onnatuurlijk het zwijnenbeheer was. Een terugkeer naar de abnormaal hoge dichtheden aan zwijnen maakt opnieuw uitbreken van de varkenspest welhaast onvermijdelijk. De suggestie wordt gedaan de binnenrasters op te ruimen, het bij voeren te staken en te streven naar een ekologisch verantwoorde zwijnenstand.

8. P. Bos; De SKF jaarvergadering in Oisterwijk.

Een kort verslag van de gezellige en sfeervolle SKF jaarvergadering 1983, waar waarnemend voorzitter H. Niesen de voorzittershamer overdroeg aan de nieuwe SKF voorzitter W. L. Jansen.

9. H. Dercks; Nederland-Otterland.

De otter is in Nederland sterk in aantal achteruit gegaan. Nog slechts op enkele plaatsen komt het dier voor, maar ook daar is het bedreigd. Ter voorkoming van het uitsterven van de otter lanceert de Vereniging Das & Boom het beleidsplan Nederland-Otterland. Uitgangspunt: niet discussiëren, maar direkt doen, anders is de otter al verleden tijd.

11. W. G. Vergoossen; De wasbeer, hij is er.

Om de meest uiteenlopende redenen heeft de mens allerlei diersoorten over de wereld verspreid. De gevolgen zijn vaak ongunstig, denk aan het konijn in Australië of de muskusrat in ons land. Momenteel koloniseert de wasbeer Nederland. Wat zal zijn invloed op het ecosysteem zijn, goed of slecht? Een ding is zeker tegenhouden gaat niet; hij komt.

15. W. Ruitenbeek; Jacht beïnvloedt patrijzenonderzoek.

De patrijs gaat al tienallen jaren in aantal achteruit. Jagers hebben dit nooit willen erkennen uit vrees voor sluiting van de jacht. Hun invloed strekte zich zelfs uit tot het wetenschappelijk onderzoek. Verdraaide cijfers, valse opgaven, onjuiste interpretaties en verzwijgingen typeren hun gegevens. De betrouwbaarheid van jagers in het wetenschappelijk onderzoek wordt aan de kaak gesteld.

18. T. P. Loorij; Bijvangst muskusratbestrijding, een bron van zorg.

In Nederland zijn ongeveer 175 rattenvangers actief. In 1982 vingen zij 178.000 muskusratten. Behalve deze ratten werden 25.000 andere dieren gevangen. Om inzicht te krijgen in de aantallen en de aard van bijvangst organiseerde de SKF een enquête onder de vangers. Helaas stuitte dit initiatief op tegenwerking van de Direktie Faunabeheer. Wat we ondanks dit rookgordijn te weten kwamen, is verontrustend genoeg.

21. Klein grut

In deze rubriek een skala aan mededelingen met betrekking tot de fauna, zoals nieuwtjes, wantoestanden, wetenswaardigheden en boekbesprekingen.

Knipselarchief

De SKF beheert een knipselarchief over jacht en faunabeheer. Wij vragen daartoe de medewerking van onze lezers en verzoeken u ons knipsels uit dag- en weekbladen toe te zenden. Vermeldt u wel de datum en de naam van de krant. Adres: SKF Knipselarchief, Raadhuislaan 4, 3951 CH Maarn.

Knipselkrant

Donateurs die geïnteresseerd zijn in toezending (zes afleveringen per jaar) kunnen zich voor f 15,- (niet-donateurs f 25,-) per jaar abonneren via de penningmeester Stichting Kritisch Faunabeheer, postgiro 35 22 188, te Boxtel, onder vermelding „knipselkrant”.

De landbouwbegroting in 't vizier

W. L. Jansen

De nieuwe begroting van het Ministerie van Landbouw en Visserij is de eerste begroting, die zowel de landbouw als de natuur- en landschapsbescherming behandelt. De SKF zal dan ook niet de enige zijn, die deze begroting met meer dan gewone belangstelling heeft doorgenomen.

Roerende zinsneden

Direkt vallen de roerende zinsneden op over het dierbare beleid voor de natuurbescherming. „Het . . . is onze taak te zorgen voor de instandhouding van kostbare natuurlijke waarden, voor nu en als erfgoed voor latere generaties. De kwaliteit van ons leefmilieu in zijn geheel is er bij in het geding. De natuur- en landschapsbescherming manifesteert zich als breed maatschappelijk belang”. Het klinkt prachtig, maar de praktijk is soms wel anders. Zo zijn velen geschrokken toen enkele maanden geleden 100 hektare natuurreservaat in het Reesdal zomaar kado werd gedaan aan de landbouw. Wel, alle begin is moeilijk en de huidige ministeriële indeling is voorlopig onaantastbaar.

Bezuinigingen

Zoals overall is ook bij dit ministerie bezuiniging een belangrijk punt. Helaas heeft dit geleid tot minder geld voor aankoop en beheer van natuurreservaten. Wij betreuren dat faunabeheer als onderdeel van integraal natuurbeheer, of beter van integraal beheer van levensgemeenschappen, nog altijd het best en waarschijnlijk op de lange duur ook het goedkoopst kan worden verwezenlijkt via aankoop en beheer van terreinen door erkende natuurbeheersinstanties als Staatsbosbeheer of één der partikuliere organisaties. De uitgaven lijken altijd hoog, maar dat komt alleen omdat er geen in geld uit te drukken voordelen tegenover kunnen worden gesteld. Andere methoden, zoals beheersovereenkomsten, zijn natuurlijk mooi, maar de resultaten moeten, zeker bij de huidige verlaging van de beheerseisen ten aanzien van de te behouden waarden, worden afgewacht. De begroting is ten aanzien van het succes van beheersovereenkomsten voor de weidevogels wel erg optimistisch. Slechts in enkele gevallen is een eerste maai- en beweidingdatum voorgeschreven, die een goed broedresultaat van kritische soorten als kempiaan, tureluur en kwartelkoning mogelijk maken.

Fauna en de Directie Faunabeheer

In het bijzonder zijn wij geïnteresseerd in hetgeen de minister van plan is met het

faunabeheer. Wat de Directie Faunabeheer betreft is het een wonderlijk verhaal. Het begint mooi: „De instandhouding en de gewenste ontwikkeling van een gevarieerde fauna en goede stand van de fauna vereisen in een dichtbevolkt land als het onze een voortdurende zorg”. Dat is nu echt faunabeheer, denk je. Maar de volgende zin is al direkt duidelijker: „Samenwerking en overleg aan de basis tussen jachthouders (inklusief eigenaren van niet voor de jacht verhuurde terreinen) en grondgebruikers (zowel van landbouw- als natuurgebieden) over het beheer zijn onmisbaar”. Fauna in de praktijk van de Directie Faunabeheer is geen fauna, maar alleen wild. De enige genoemde beleidsinstructies zijn wildbeheerseenheden en wildbeheersplannen. Daar hebben waterspitsmuis, ooievaar en weerschijnvlinder niets aan, trouwens marter, ringslang en egel ook niet. De SKF heeft nog nooit één wildbeheersplan gezien waarin voor deze soorten iets werd gedaan. Mensen, die geen jager of grondgebruiker zijn moeten zich er niet mee bemoeien, want alleen jagers en grondgebruikers moeten samenwerken, overleggen en hun wederzijdse belangen erkennen en respekteren. Blijkbaar hoeven vogelbeschermings-, herpetologische-, entomologische- en zoogdierenverenigingen niet mee te doen. De rol van de overheid, zegt de begroting, is een voorwaardenscheppende. Volgens ons is de beste voorwaarde voor echt faunabeheer passende biotopen

veiligstellen in een natuurreservaat, dat deskundig wordt beheerd, maar voor deze voorwaarde is onvoldoende geld.

Jachtfonds (3.5.2)

Het Jachtfonds besteedt zijn geld onder andere aan het instand houden van wildsoorten, die waardevol zijn in de vrije natuur. Niet vermeld wordt of al het geld besteed aan afrasteringen voor wilde zwijnen, die in hun huidige semigedomesticeerde toestand slechts dienen als een lopende schietschijf, goed besteed is.

Internationale ontwikkelingen (3.5.3)

In deze paragraaf wordt vermeld, dat Nederland ten behoeve van het International Waterfowl Research Bureau begonnen is met de coördinatie van een geheel Europees en Noord Afrikaans onderzoek naar de jachtoogst van de diverse trekvogelsoorten. Zou men alle trekvogels bedoelen of alleen waterwild? Wordt ook de jachtoogst op buizerden geteld?

Ganzen (3.5.4)

Het onderdeel ganzen maakt het beleid erg duidelijk. Op regionaal nivo moeten jagers en grondgebruikers het beheer uitwerken met als uitgangspunt: geen overlast en schade aan de landbouw en voldoende fourageergelegenheden. Waar die fourageergelegenheden vandaan moeten komen staat er helaas niet bij. Een stelsel van beheersvergoedingen in geld, zoals zelfs de Jachtraad heeft gesuggereerd, wordt afgekeurd. Texel, Terschelling en de Lettelberger Petten worden als beheersvoorbeelden genoemd. Beslist niet iedereen, die zich in deze materie heeft verdiept, vindt deze projekten geslaagd. Zeker Terschelling niet, waar andere

Egels hebben niets aan wildbeheersplannen. (Foto Fred Hess)

middelen om schade te beperken dan doodschieten nauwelijks serieus zijn beproefd.

Grofwildbeheer (3.5.5)

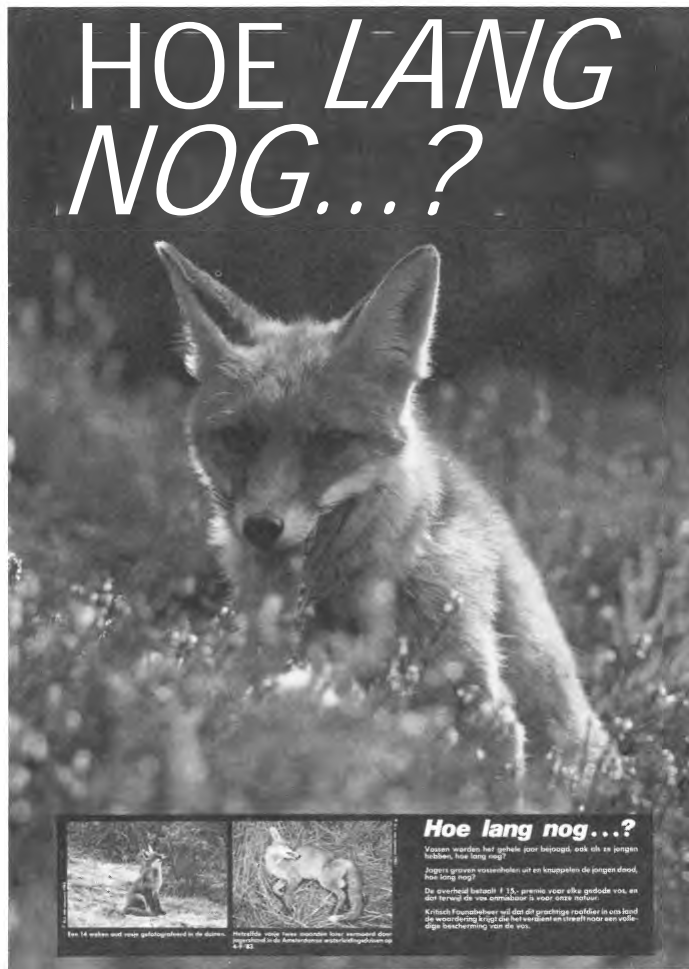
Merkwaardig is de vermelding in de paragraaf grofwildbeheer, dat het wilde zwijn in aantal toeneemt door gunstige weersomstandigheden en het niet uitputten van het toegestane afschot. Wij dachten, dat deze toename voor een groot deel veroorzaakt wordt door het op grote schaal bijvoeren, waardoor de natuurlijke sterfte door voedselgebrek in de winter nauwelijks meer voorkomt en de worpen groter zijn dan onder natuurlijke omstandigheden.

Kwetsbare diersoorten (3.5.6)

Onder de term kwetsbare diersoorten worden alleen das, otter en korhoen vermeld. Bedoeld zal wel zijn kwetsbare wildsoorten, want er zijn legio diersoorten, die niet in de jachtwet worden genoemd en toch erg kwetsbaar zijn. Havik, kempfaan, grote hoefijzerneus en elrits om enkele soorten te noemen. Het is kennelijk nog steeds niet mogelijk het verschil tussen fauna en wild te aanvaarden.

Uitheimse en verdwenen diersoorten (3.5.7)

Het hoofdstukje uitheimse en verdwenen diersoorten begint met een soort geloofsbelijdenis: "Het beheer van de inheimse fauna dient gericht te zijn op het instandhouden van zoveel mogelijk diversiteit, stabiliteit en kwaliteit van de soorten". Dit is een zeer beperkte visie, want faunabeheer is onderdeel van integraal natuurbeheer en geen doel op zichzelf. Het gaat niet om zoveel mogelijk diversiteit, stabiliteit en kwaliteit (dat doet een dierentuin), maar om het behoud van de fauna, die thuishoort in en karakteristiek is voor, een te behouden levensgemeenschap. Dit laatste is slechts mogelijk door een goed biotoopbeheer met evenveel aandacht voor andere onderdelen

Nog steeds wordt de vos in Nederland meedogenloos bejaagd. De enige reden is jachtbelang. Protesteer daartegen door onze poster overal op te hangen. Vossenposter, 4 kleurendruk. Gevouwen verzonden f 3,60; in koker f 5,50; per 5 stuks in koker verzonden f 15,00. Giro 13093 tnv SKFte Oosterbeek.

als vegetatie en grondgesteldheid. Blijkbaar zal worden opgetreden tegen het uitzetten van fazanten. De minister schrijft ten minste: „Het opzettelijk of onopzettelijk in de vrije natuur loslaten van in ons land niet thuishorende diersoorten (zogenaamde exoten) moet zoveel mogelijk worden tegengegaan”. Daarmee komt gelukkig een einde aan de nooit gecontroleerde uitzettingen van uitheimse boskippen. Of bedoelt de minister dit soms niet?

Het „onafgebroken oprukken” van de muskusrat zal moeten worden tegengegaan door de provinciale besturen. Zij moeten aandacht gaan schenken aan een betere coördinatie en streven naar hogere vangsten. Ondanks het feit, dat vangen kapitalen kost en de stand niet merkbaar terugbrengt is er geen aandacht voor serieuze bestudering van andere bestrijdingsmethoden dan vangen.

Niet getoetst

De SKF weet best, dat een minister, die zijn begroting voor de Staten Generaal ondertekent, niet in staat is alle bijdragen van zijn ambtenaren op juistheid en weloverwogenheid te toetsen. Hij kan aan zulke verhalen weinig veranderen, ook al is hij politiek verantwoordelijk. Echter vele geruchten gaan door het land, dat er met de Directie Faunabeheer iets staat te gebeuren. Wij kunnen de minister geen ongelijk geven, als hij eens iets anders probeert.

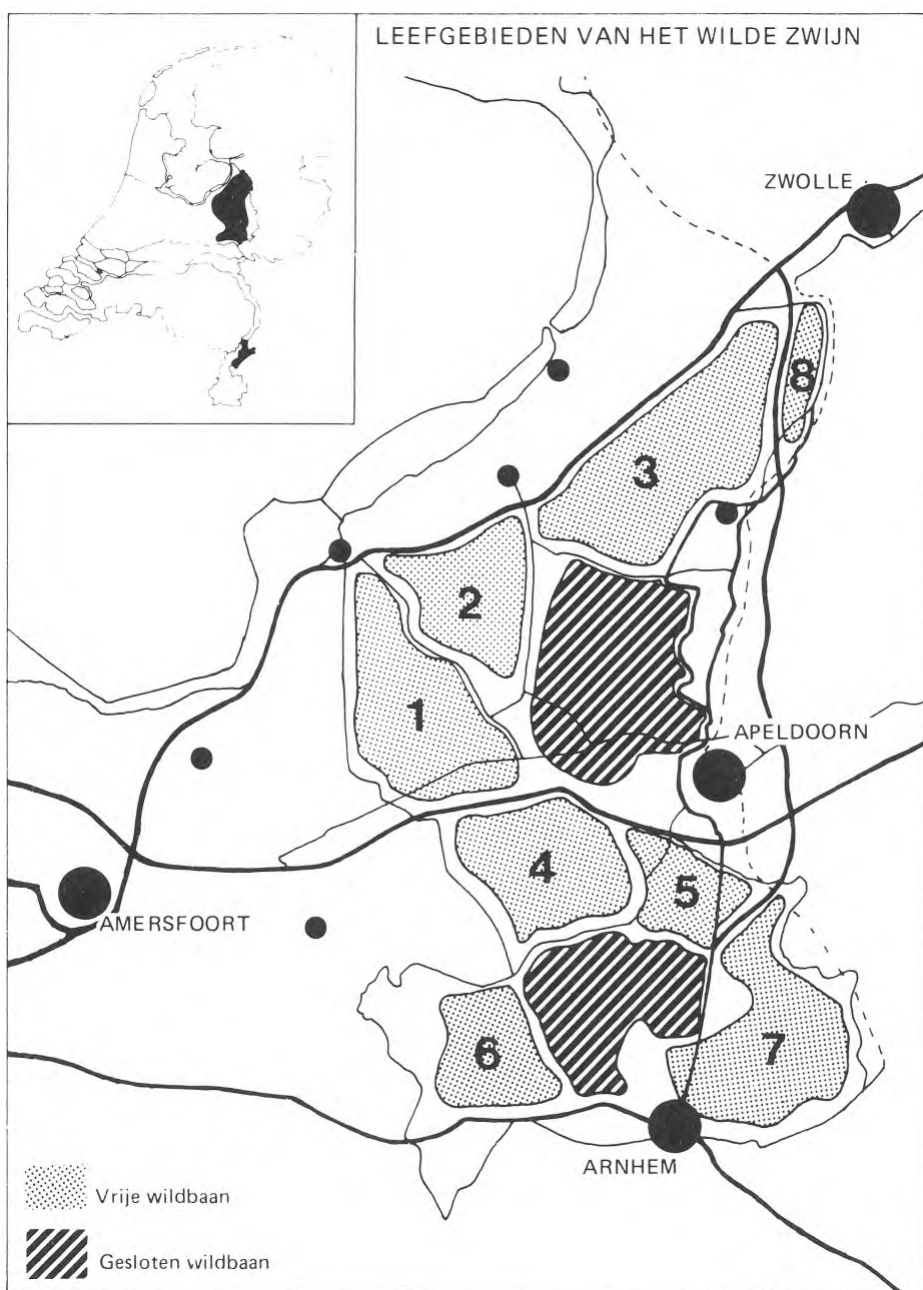
Natuurbescherming en openluchtrecreatie

De hoofdstukken in de begroting van de voormalige CRM poot, de hoofddirectie Natuurbehoud en Openluchtrecreatie (NBOR), zijn beter, al is het financiële deel droevig. Vermeldenswaardig is de mededeling, dat men wil beginnen met een betere coördinatie tussen Vogelwet, jachtwet, natuurbeschermingswet, visserij wet, plantenziektewet en gezondheidswet dieren. Zou dit de gebruikelijke boodschap zijn, die de minister verleden jaar ook al deed en jaren geleden reeds werd toegezegd op de motie Beekman? Of is men echt bezig, nu Kritisch Faunabeheer en Natuur en Milieu hun belangstelling voor deze taak hebben getoond. Wij hopen het laatste en twifelen niet aan een goede afloop, mits uitgevoerd door NBOR. Wel hopen wij dat deze coördinatie tussen de verschillende wetten beter zal verlopen dan de wijziging van de Vogelwet. Het voorontwerp van de nieuwe Vogelwet, is ons inziens, door J. Bil terecht afgekraakt, (zie: Milieu & Recht 1983 (6)).

Zwijnenbeheer op de „Hoge Veluwe”

Reinier Akkermans

Na het uitbreken van de varkenspest in de zwijnenpopulatie op het Otterlose Zand in het Nationale Park de Hoge Veluwe is door middel van afschot de zwijnenstand tot nihil gereduceerd om een verdere verbreiding van de ziekte tegen te gaan. Het heeft niet mogen baten, de varkenspest is ook in de vrije wildbaan gekomen (Bos, 1983). Momenteel heerst varkenspest onder de zwijnen, die leven beneden de rijksweg A1 (E8). Op de noordelijke Veluwe is nog geen varkenspest gekonstateerd. Dat juist de zwijnenstapel op de Hoge Veluwe het eerst aangetast werd door de varkenspest is niet zo verwonderlijk, gezien de hoge mate van onnatuurlijkheid bij het beheer van deze dieren. De direktie van het park heeft alweer plannen om opnieuw zwijnen uit te zetten.

Het leefgebied van het wilde zwijn is verdeeld in een aantal deelgebieden, waartussen nagenoeg geen uitwisseling mogelijk is. De gesloten wildbanen (Hoge Veluwe, Kroondomein, Delerwoud) zijn door binnenrasters weer in kompartimenten opgesplitst. (Kaart: Faunabeheer in de praktijk, 1980)

Voorkomen in Nederland

Oorspronkelijk is het wilde zwijn in Nederland op vele plaatsen inheems geweest. In de 19e eeuw is de soort uitgestorven. Het laatste wilde exemplaar werd in 1826 op de Veluwe geschoten (Wijngaarden, 1971). Wel werden zo nu en dan trekkende dieren geschoten.

In 1907 zijn ten behoeve van de jacht door prins Hendrik de eerste zwijnen ingevoerd op de Koninklijke Houtvesterijen „Het Loo”. Omstreeks 1920 werd door de familie Kröller een zwijnenbaan bij Hoenderloo geopend. Pas in 1942 werden door de Duitsers de eerste zwijnen binnen de hekken van het nationale Park de Hoge Veluwe gebracht (Eygenraam, 1973).

Voor de tweede wereldoorlog leefden de zwijnen voornamelijk binnen de rasters. Momenteel leven op de Veluwe ook enkele populaties in de vrije wildbaan.

Tussen 1946 en 1950 heeft vanuit Duitsland en de Ardennen een zwijneninvasie plaatsgevonden. In die periode werden trekkende dieren geschoten in Twente, de Achterhoek, Limburg en Brabant (Wijngaarden, 1971). Door de jacht, zwijnen hoorden destijds tot het schadelijk wild en waren het gehele jaar bejaagbaar, heeft het zwijn zich alleen op de Veluwe blijvend kunnen vestigen. De Veluwse zwijnen zijn door rasters en wegen in een 11-tal populaties gesplitst, waartussen nauwelijks uitwisseling mogelijk is (Weyland, 1981).

Ook in midden Limburg worden regelmatig zwijnen gesignaleerd, voornamelijk langs de Duitse grens. Deze dieren zijn te beschouwen als uitlopers van op Duits gebied levende populaties.

Zwijnen op de Hoge Veluwe

Het park de Hoge Veluwe is door rasters verdeeld in kompartimenten, waarbij de grofwildsoorten van elkaar gescheiden ondergebracht zijn. Een wonderlijke zaak dit opdelen van het gebied, dat in ons land een zeldzaam groot aaneengesloten natuurgebied van 5450 hektare had kunnen zijn met een integraal natuurbeheer. De wilde zwijnen zijn in het park gekoncentreerd op het Otterlose Zand, een terrein van ongeveer 1000 hektare. De voorjaarsstand is ongeveer 60 dieren. Volgens Weyland (1981) is de natuurlijke draagkracht van de (gehele) Veluwe 10 tot 15 zwijnen per 1000 hektare. Het Nationale Park zit daar ver boven.

Het Otterlose Zand is een verre van ideaal zwijnenbiotoop. Het bestaat uit stuifzand, grasvlakten en hier en daar grove dennen in plaats van een gevarieerd loofbos met onder meer eiken en beuken. Door het in 1980 geplaatste raster is het loofbos van het Noordelijk Cultuurgebied voor de zwijnen onbereikbaar geworden. De draagkracht van het terrein is derhalve nog lager dan het door Weyland opgegeven gemiddelde voor de Veluwe.

Resultaat van deze zeer hoge concentratie op een ongeschikt terrein is, dat de zwijnen permanent afhankelijk zijn van door de

Bijvoering leidt tot een onnatuurlijk hoog aantal biggen.
(Foto Fred Hess)

mens verstrekt voer. Het bij voeren (met o.a. slacht en restaurantafval) is 's zomers en 's winters noodzaak.

Biologische voorwaarden

De op biologische gronden bepaalde minimumdichtheid, waarbij voldoende sociale interacties plaatsvinden, is 10 zwijnen per 1000 hektare (Uekermann, 1977; Pielowsky, 1976). De draagkracht van het Otterlose Zand (schraal biotoop) en de geringe afmeting (circa 1000 ha) maken, dat dit aantal zo ongeveer het maximaal haalbare is onder natuurlijke omstandigheden. Om een genetisch gezonde populatie te handhaven, zonder inteelt en domesticatie, mag een populatie, inclusief uitwisseling met omliggende gebieden, niet kleiner zijn dan ongeveer 100 dieren (Weyland, 1981). Dit vereist een minimale oppervlakte van 7000 tot 10.000 hektare. In de oude situatie op het Otterlose Zand was een aantal van 100 varkens ondanks kunstgrepen als permanente bijvoeding al onhaalbaar gebleken. We mogen daarom stellen, dat de zwijnen populatie op het Otterlose Zand zonder verdergaande kunstgrepen, zoals bloedverversing, geen uitzicht op een zelfstandig voortbestaan had en heeft. Een goede zwijnenbiotoop bestaat uit een gemengd loofbos met een dikke strooisellaag (insekten) en veel eiken en beuken (= mast) (Eygenraam, 1973). Gemiddeld blijkt in Nederland slechts 45% van het door zwijnen gegeten voedsel van natuurlijke herkomst te zijn en 55% is door de mens verstrekt voedsel (Groot Bruinderink, 1977). Het Otterlose Zand is voor zwijnen een zeer schraal gebied. Het biedt geen mogelijkheid tot een natuurlijke zwijnenstand. Het zwijn kan in dit gebied niet ekologisch geïntegreerd worden en een populatie kan slechts bestaan dankzij kunstgrepen ontleend aan de veehouderij, zoals bijvoeren of bloedverversen.

Effekten van bij voeren op de populatie

Bijvoeding heeft een aantal invloeden op een populatie, die deze doen afwijken van een natuurlijke situatie. Zwijnen hebben van nature een groot voortplantingsvermogen. Het succes daarvan is afhankelijk van de voedselsituatie. In een natuurlijke situatie varieert de vermeerdering tussen de 50 en 140% per jaar. Door een abnormale conditie van de zeugen, als gevolg van het bijvoeren, is de vermeerdering op de Veluwe constant gelegen tussen de 100 en 140% (Weyland, 1981). Slechte mastjaren (jaren met veel eikels en beukenoten) en strenge winters, belangrijke natuurlijke beperkers van (te) grote zwijnenpopulaties, hebben nauwelijks meer invloed. Massale sterfte onder de biggen, welke onder natuurlijke omstandigheden vóór de winter al circa 50% bedraagt (Mohr, 1960), treedt niet op. Doordat de zeugen het hele jaar voldoende voedsel ter beschikking hebben, verschuift de werptijd. De normale werptijd is gelegen in de maanden april en mei. Nu kan men het hele jaar door biggen aantreffen (Schaap, 1974). In een natuurlijke situatie hebben deze te laat geboren geen kans de winter door te komen, maar door de grote hoeveelheid voer blijven ook deze zwakke dieren in leven. Dit betekent, dat door bijvoeren de populatie een abnormaal hoog aantal jonge dieren bevat (Groot Bruinderink, 1977). Doordat grote predatoren ontbreken, zal ter regulering ingegrepen moeten worden door een verhoging van het afschot. Jagers hanteren andere criteria ten aanzien van hun prooidieren dan echte predatoren, zodat door deze selectie het kunstmatige karakter versterkt wordt.

Andere effekten

Ook voor het individuele zwijn is bijvoering niet altijd gunstig. Het aangeboden voer is vaak eenzijdig plantaardig. De dieren zijn daardoor genoodzaakt extra dierlijk voedsel te zoeken met als gevolg schade in de bossen

door een verhoogde omwoelactiviteit. Tot een dichtheid van 30 zwijnen per 1000 ha worden zwijnen in het algemeen als nuttig ervaren. Hun wroetactiviteiten bij het zoeken naar insecten verhoogt de diversiteit en schept zaaibedden voor een natuurlijke verjonging van de plantengroei (Eygenraam, 1973). Door bijvoering wordt dit evenwicht verstoord met als gevolg een omgeploegde kruidlaag (Weyland, 1981). Het zwijnenkompartiment op de Hoge Veluwe is daar een voorbeeld van. Uit kollekties van het Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie is gebleken dat gebitsafwijkingen door het bij voeren ontstaan, zoals abnormale slijtage van de kiezen en abscesvorming met tanduitval. (Wijngaarden-Bakker & Maliepaard, 1982).

Hoge dichtheden, meer infecties

De hoge dichtheid aan zwijnen in het Otterlose Zand veroorzaakt relatief veel sociale interacties tussen de dieren, waardoor de kans op overbrenging van besmettelijke ziekten (varkenspest) en de kans op infectie met parasieten sterk vergroot is. Onderzoek heeft uitgewezen, dat zwijnen binnen de rasters vaker door parasieten geïnfecteerd zijn dan in de vrije wildbaan (Groot Bruinderink, 1977). Voerplaatsen zijn uitgelezen besmettingshaarden. Ter beteugeling van deze infecties (deels veroorzaakt door de gekozen beheersvorm) worden medicijnen aan het voedsel toegevoegd (Brouwer & Daalder, 1981). Onmiddellijk komt de vraag, waarom mag een roodborstje wel en een wild zwijn niet sterven aan parasieten, die een volkomen natuurlijke factor zijn bij het beheren van een populatie.

Zwijnen economisch belangrijk

De wijze van zwijnenbeheer in het park (het kunstmatig handhaven van onnatuurlijk hoge dichtheden op een klein schraal terrein) heeft gemaakt dat deze diersoort geen natuurlijke ecologische factor is en alleen een belangrijke recreatieve en economische post vormt. Het overdag aanbieden van voer heeft tot gevolg dat het zwijn, van nature een nachtdier, ook overdag uit de dekking treedt. Het open karakter van het Otterlose Zand biedt het dier onvoldoende dekking. Voor de toerist betekent dit een gegarandeerde ontmoeting met de „lieve zwijntjes” en voor de jager dat hij nooit zonder, „buit” naar huis gaat. Het voeren maakt de jacht gemakkelijk. Behalve het overdag te voorschijn komen, is ook de plaats met zekerheid bekend (Schaap, 1974). Ze zullen immers op de voerplaatsen komen.

Schadepreventie door bijvoering

In de vrije wildbaan kan bijvoeren een maatregel zijn in het kader van schadepreventie, die de dieren aan het bos bindt in de tijd waarin het landbouwgewas kwetsbaar is (Weyland, 1983). In omraasterde gebieden, zoals het park de

Hoge Veluwe, is deze functie van het bij voeren vervallen. Het raster keert de zwijnen, terwijl in het park geen landbouw bedreven wordt. Bij voeren kweekt dan slechts abnormaal hoge dichtheden ver boven de natuurlijke draagkracht van het terrein (Weyland, 1981). Deze grote aantallen maken een groot afschot noodzakelijk. Door het afschot aan plezierjagers te verhuren kan dit een aardige som geld opleveren. Men kan zich afvragen of het fokken van varkens voor de jacht tot de doelstellingen van een natuurbeheerder behoort, ook al is dit financieel lucratief.

Drijfjacht alleen jagersbelang

Voornamelijk uit het oogpunt van aantrekkelijkheid voor de jager wordt de jacht uitgevoerd in de vorm van drijfjachten. Drijfjachten zijn weinig selectief. Men schiet, maar men kan het dier slecht identificeren in de korte periode dat het zich voor de loop bevindt (Brouwer & Daalder, 1981). Jacht vanaf een hoogzit biedt veel betere selectiemethoden. Door de wijze van afschot schiet men relatief te weinig van het kunstmatige grote aantal jongen, met als gevolg een blijvend onnatuurlijke populatieopbouw. Bij drijfjachten ontkomen veel dieren half getroffen en zwaar gewond, wat onnodig lijden tot gevolg heeft (Brouwer & Daalder, 1981). Bovendien veroorzaken drijfjachten een enorme verstoring van alle fauna-elementen, ook de niet bejaagbare. Deze jacht kan nooit een vervanging zijn van de werkwijze van natuurlijke predatoren.

Uitzetplannen voor wilde zwijnen

Het voorafgaande toont duidelijk hoe kunstmatig het wilde zwijnenbeheer in het Nationale Park de Hoge Veluwe geweest is. De illusie dat hier sprake is van natuurbeheer is verdwenen. Het geheel maakt de indruk van een soort veeveelt ten behoeve van recreatie en jacht. De zwijnen kunnen slechts in leven blijven

door het verstrekte voer. De (te) hoge dichtheid en de concentrering van zwijnen op de voerplaatsen zorgen voor een snelle verspreiding van besmettelijke ziekten (Uekermann, 1977). Het voeren met afval maakt in tijden dat varkenspest heerst, het uitbreken van deze ziekte in de zwartwildstapel meer dan waarschijnlijk. De directie van het Nationale Park heeft thans vergevorderde plannen om door uitzetten van elders (Polen, DDR) gevangen wilde zwijnen tot een herpopulatie van het Otterlose Zand te komen en zodoende de oude situatie te herstellen. Daartoe zijn zelfs al weer voerplaatsen ingericht, waaromheen drijfmest gestort is om een rijke vegetatie voor de zwijnen te bevorderen. Opnieuw, door middel van uitzetten, terugkeren naar de oude situatie op het Otterlose Zand leidt wederom tot een hoge kans op het uitbreken van de varkenspest. Vooral ook omdat de restpopulatie het virus lange tijd kan meedragen. De dieren die deze epidemie overleefd hebben, zijn immuun voor het virus geworden en vormen zo een barrière tegen een nieuwe epidemie. Behalve een grote kans op opleving van de varkenspest zal de zwijnen cultus op de Hoge Veluwe invloed hebben op omliggende jachtvelden. Op de eerste plaats zullen ontsnappingen de populaties aldaar versterken, maar op de tweede plaats zal het de zwartwildjagers stimuleren in hun veld ook een hoge zwijnenstand op te bouwen. De omringende landbouwers worden dan wederom met zwijnenschade geconfronteerd. Schade aan landbouwgewassen, die vanuit een goed natuurbeheer overbodig is en louter ontstaat door de hebzucht van enkele plezierjagers. In vele gevallen moet deze onnodige schade door de belastingbetaler worden opgebracht. De bezorgdheid van de boeren rondom het park is dan ook alleszins terecht.

Een wildakker midden in het bos. (Foto Rita Stockmann)

Uniek experiment

Nu de stand gedecimeerd is, is er een ideale mogelijkheid verkregen tot het beheren van het zwijn als een dier, dat geïntegreerd is in de ecologie van het gebied. Door geen zwijnen uit andere gebieden in te voeren, maar uit te gaan van het restant nog aanwezige dieren, tezamen met dieren die van buitenaf inbreken, ontstaat de mogelijkheid tot een uniek experiment: de eerste onder natuurlijke omstandigheden levende zwijnen populatie op de Veluwe. Door het opruimen van de binnenrasters kan een gebied verkregen worden van ongeveer 5500 ha. Uitgaande van Weylands (1981) bevindingen kan het (dan rijkere) terrein van nature 50 tot 75 zwijnen huisvesten zonder de noodzaak tot bij voeren. Zoals tijdens de varkenspestepidemie duidelijk gebleken is, wroeten de zwijnen gemakkelijk onder de rasters door, waardoor een zekere genetische uitwisseling met de omliggende gebieden mogelijk blijft en inteelt voorkomen kan worden. Geen bijvoeding leidt tot minder en kleinere worpen en een grotere sterfte onder de biggen. Het afschot kan beperkt blijven tot incidentele gebeurtenissen. Drijfjachten en de daarmee gepaard gaande verstoringen kunnen verleden tijd worden. Het menselijk ingrijpen wordt teruggedrongen en het park wint aan natuurlijk karakter.

Literatuur

- Anonymous, 1980. *Faunabeheer in de praktijk. Directie Faunabeheer, Zoetermeer.*
- Bos, F., 1983. *Varkenspest bedreigt de Veluwe Zwijnen. Argus 8(3).*
- Brouwer, H. & R. Daalder, 1981. *Drijfjacht op wilde zwijnen is als jagen in een kippenhok. Argus 6(3).*
- Eygenraam, J. A., 1973. *De grote landzoogdieren van Nederland. Wetenschappelijke Mededeling no 98, KNNV, Hoogwoud.*
- Groot Bruinderink, G., 1977. *Maagonderzoek van het wilde zwijn (Sus scrofa) op de Veluwe. Lutra 19(3).*
- Mohr, E. 1960. *Wilde Schweine. A. Ziemsen Verlag, Wittenberg-Lutherstadt.*
- Pielowsky, Z., 1976. *Die Bewirtschaftung des Schwarzwildes in Europa. Wild und Hund 79.*
- Schaap, S., 1974. *Nota betreffende de wilde zwijnenstand op de Veluwe.*
- Uekermann, E., 1977. *Der Schwarzwildabschuss. Verlag Paul Parey, Hamburg, Berlin.*
- Weyland, W. A., 1981. *Zwartwildbeheer op de Veluwe. Rapport Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Arnhem.*
- Weyland, W. A., 1983. *Wildzwijn (Sus scrofa). In: Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Dieren. Pudoc Wageningen.*
- Wijngaarden, A. van, V. van Laar & M. D. M. Trommel, 1971. *De verspreiding van de Nederlandse zoogdieren. Lutra 13(1-3).*
- Wijngaarden-Bakker, L. H. van, & C. H. Maliepaard, 1982. *Leeftijdspijping aan het skelet van het wilde zwijn (Sus scrofa). Lutra 25(1).*

De SKF jaarvergadering in Oisterwijk

Peter Bos

De jaarvergadering van de SKF was dit jaar georganiseerd in de Oisterwijkse bossen vlakbij Tilburg. Op zaterdag 22 oktober werden wij met koffie ontvangen in restaurant Groot Speyk. Het aangekondigde bezoek aan het Noordbrabants Natuurmuseum kon helaas niet doorgaan. Hiervoor in de plaats werd de film „Wat een Natuur” van Maurice Nijsten en Jo Erkens vertoond. We zagen veel roofdier-prooi situaties: een klauwier met een opgeprikte muis, een buizerd die een konijn doodt en een libellelarve met een watersalamander tussen zijn kaken. Vergezeld door leden van de werkgroep Vogel- en Natuurbescherming Midden-Brabant gingen wij de bossen in. Het is altijd weer verbazend om in een droge denneopstand het spiegelend

De nieuwe SKF-voorzitter, Wiep Jansen. (Foto Jacques van der Neut)

wateroppervlak van een ven te zien. Het bos gaat vrij abrupt over in een moerassige wilge- en gabelbegroeiing. Dat het massale zomerse toerisme en de sportvisserij ook hier hun tol eisen was duidelijk. Verder wandelend kwamen wij door een bos waar volgens onze gids veel sperwers broeden. Dat de havik hier niet tot broeden komt, is ook hier te wijten aan het doorschieten van nesten. De sperwer heeft een minder concurrerende positie ten opzichte van de jagende mens. Mogelijk weet hij zich ook beter verborgen te houden. Na de lunch een lezing van dr. S.

Broekhuizen van het RIN over marterachtigen. Dat het ontzettend moeilijk is om een beeld te krijgen van dieren die nachtaktief en enorm schuw zijn, bleek uit zijn dia's. Een paar oplichtende oogjes of een schimmige vlek stelde een steenmarter of bunzing voor. In zijn verhaal gaf hij aan hoe je marterachtigen kunt onderzoeken in het veld, zoals methode van vangen en terugzetten, gebruik maken van merktekens, en het analyseren van mest- en maaginhouden. De marterachtigen zijn enorm in aantal achteruit gegaan. Bejaging kan een van de oorzaken zijn. Een andere mogelijkheid is dat hun leefomgeving of biotoop sterk geslonken is. De jacht op steen- en boommarter is sinds 1947 gesloten. Gebruik makend van een zendertje en een auto kun je ze aardig volgen en zo te weten komen wat hun lievelingsplekjes zijn. Dit waren kleinschalige landschapselementen als heggen en geriefbosjes. Landschapselementen die veelvuldig opgeruimd worden. Het gerief van de boeren ligt kennelijk tegenwoordig ergens anders.

Na een kop thee hield Harm Niesen zijn jaarrede, wat tevens zijn afscheidsrede was als waarnemend voorzitter. Volgens hem is in de afgelopen 7 jaar van aktievoeren een soort gulden middenweg gevonden. Sommige donateurs hadden kritiek. We zouden het afgelopen jaar te netjes zijn geweest. Geen of te weinig grote koppen in de krant. Hij wees erop dat het hard en hoog van de toren blazen niet altijd het gunstigst is. Polariseren werkt niet altijd. Het hangt af van wie of wat de andere partij is. De kloof tussen mensen die willen wat wij willen en de mensen die moeten doen wat wij willen moet door onze werkwijze overbrugd worden.

De voorzitter van de regiogroep Limburg, Har Pluymakers, kreeg een zilveren kraai voor het aanbrengen van meer dan 25 donateurs. Het is volgens Harm Niesen tijd geworden dat de regionale groepen, zoals die zijn ontstaan in Limburg en Den Haag, meer aandacht krijgen. Dat dergelijke groepen voor veel nieuwe leden kunnen zorgen is gebleken.

Als laatste daad droeg Harm Niesen het voorzitterschap over aan Wiep Jansen. Wiep Jansen is oud-natuurbeschermingsconsulent in Overijssel. Hij draait al enige tijd mee in het bestuur van de SKF. Hij vindt de SKF volwassen geworden. De manier waarop men uit jagerskringen met ons rekening houdt, en het verzoek van een veldpolitie school voor een SKF-lezing geven daar duidelijk blijk van. Hij wees op

Har Pluymakers krijgt de zilveren kraai voor het aanbrengen van 25 donateurs. (Foto Jacques van der Neut)

de goede contacten met de Stichting Natuur en Milieu en wil ook de contacten met andere natuurbeschermingsorganisaties verbeteren. Ook richtte hij een oproep aan onze donateurs. Hij zei: „Wat beweegt U? Wat denkt U? Maak het ons kenbaar via brieven of telefoon. Wij moeten aktiegroep blijven. Enthousiasme in combinatie met overleg en kennis is onze kracht. Aan gelijk hebben heb je niets, je moet gelijk krijgen.”

Tot slot kregen de oude en de nieuwe voorzitter ieder nog een fantasiebeest gemaakt door Frans Bijvank aangeboden. Daarna was er nog even tijd voor een borreltje en wat napraten. Om 5 uur reed de bus weer voor om ons naar het station Tilburg te brengen. Zo kwam een gezellige dag ten einde.

Spiegelend ven in droge denneopstand. (Foto Jacques van der Neut)

Nederland-Otterland

Han Derckx

Op 12 november is de Vereniging Das en Boom de nationale campagne Nederland-Otterland gestart door middel van het officieel lanceren van het beleidsplan Nederland-Otterland. Dit beleidsplan is opgesteld door enkele leden van die vereniging. Het beleidsplan bevat een groot aantal otter- en otterhabitatbeschermende maatregelen. Doel is, met het plan als eerste bouwsteen, concreet en praktisch beleid van de grond te krijgen tot renovatie en herstel van woongebieden. De campagne zal echter niet alleen gericht zijn op het politieke en beleidsmatige nivo. Op allerlei manieren zal de Vereniging Das & Boom voorlichting en informatie gaan geven over dit wellicht het meest in het waterrijke Nederland passende zoogdier. In dit artikel wordt bekeken wat het beleidsplan Nederland-Otterland aan maatregelen bevat, die in de lijn van een kritisch faunabeheer liggen.

Het woongebied van de otter

De otter is een martersoort, die zich thuis voelt in en rond het zoete water.

De belangrijkste eisen, die hij daarbij stelt zijn: voedselrijk en schoon water, dekkinggevend oevervegetatie, rustige omgeving, overstromingsvrije en goed beschutte werpplaatsen.

De omvang van zijn leefgebied is groot. Zwervend, meestal solitair, van leger tot leger, langs meren, kanalen, vaarten, rivieren, beken, sloten, wijken en petgaten legt hij forse afstanden af.

Bovendien wil de otter kunnen migreren van de ene populatie naar de andere. De internationale betrekkingen tussen Drenthe en het Westduitse Nedersachsen geven een indruk van zijn reislust. In tijden van strenge vorst, grote droogte en andere calamiteiten is de otter gedwongen refugia (uitwijkplaatsen) op te zoeken, die vaak op grote afstand van het woongebied liggen.

Het moge duidelijk zijn, dat een dier dat zo'n hoge eisen stelt aan zijn omgeving, in het Nederland van vandaag voor grote problemen staat.

Kaart 1 laat zien, dat in 1900 nog in alle daarvoor geschikte wateren en in de omgeving daarvan, otters voorkomen.

Bovendien was er toentertijd sprake van één grote populatie.

Kaart 2 geeft een compleet ander beeld voor 1983. Het areaal is versnipperd in een klein aantal woongebieden, die onderling niet of nauwelijks met elkaar verbonden zijn.

In aantallen valt een teruggang te constateren van circa 2500 exemplaren in 1900 naar circa 150 in 1983.

Oorzaken van achteruitgang

Tot de Tweede Wereldoorlog was het de jacht, die de stand decimeerde. Sinds de jacht op otters in 1954 krachtens de Jachtwet verboden werd, zijn de aanslagen op de leefgebieden de bron van alle ellende.

Als factoren zijn hierbij te noemen:

- Wegenaanleg en automobiliteit, waardoor woongebieden doorsneden en

geïsoleerd raken en verkeersslachtoffers vallen.

- Waterrecreatie als bron van verstoring en waterverontreiniging (olie, faeces en verfstoffen).

- De moderne wijze van landinrichting, ruilverkavelingen, kanalisatie van beken en riviertjes, en waterpeilbeheersing hebben tal van negatieve gevolgen. Zo leggen tal van landschapselementen als poelen, wijkcomplexen, wielen, bosjes enzovoorts het af tegen het landbouwbelang.

- Het verwijderen van oevervegetatie maakt gebieden ongeschikt voor bewoning en als trekroute. De aanleg van steile oevers schept onoverkomelijke barrières.

- Waterpeilbeheersing heeft veelal negatieve gevolgen voor de visstand. Het peil wordt in de meeste gevallen op een zeer laag nivo gehandhaafd. Kwel, noodzakelijk voor de verversing van poelen en plassen, wordt tegengegaan.

- Waterverontreiniging, of dit nu is door landbouwgif, gierstort in sloten en dergelijke, of door industriële en huishoudelijke afvallozing, heeft voor de otter kwalijke gevolgen. Met name valt hierbij te denken aan PCB's en zware

Kaart 1. De verspreiding van de otter (Lutra lutra) omstreeks 1900.

De Vereniging „Das en Boom” is een landelijke vereniging, die het behoud en de bescherming van de inheemse marterachtigen en hun leefgebieden ten doel heeft. Dit gebeurt op basis van veld- en literatuuronderzoek. Op grond van dit onderzoek worden beheersadviezen opgesteld. In sommige gevallen wordt het beheer door leden zelf uitgevoerd. Meestal worden de adviezen doorgespeeld naar beleidsmakers op gemeentelijk, provinciaal en nationaal nivo. De vereniging zoekt dringend vrij willig(st)ers, die zich enthousiast en intensief willen inzetten voor administratief en voorlichtend werk. Voor het administratieve werk zoeken we voor op ons kantoor personen wonend in Nijmegen en omgeving. Lid worden van Das & Boom is natuurlijk mogelijk. Actieve leden betalen f 15,- en donerende f 25,- per jaar. Alle leden ontvangen het kwartaalblad „Marterspiegel”. Adres: Gerard Noodtstraat 21, 6511 SV Nijmegen, telefoon 080-239576, giro 1565882.

metalen, die zich ophopen in de voedselketen. De otter staat daarin bovenaan, een wat dit betreft ongelukkige positie, te vergelijken met de zeehond in de Waddenzee.

Tot zover in het kort het complex van factoren, dat de otter en zijn leefgebieden bedreigt. Voor een meer uitgebreide en gedetailleerde uiteenzetting verwijs ik naar het beleidsplan Nederland-Otterland. De huidige situatie is te typeren als benard. Woonarealen zijn beperkt en geïsoleerd geraakt zonder onderlinge relaties en vluchtroutes.

Binnen de woongebieden heerst onrust, treedt vervuiling op en is een gebrek aan geschikte legers en holts (holen in de vegetatie).

De conditie, waarin de dieren zelf verkeren is naar alle waarschijnlijkheid niet al te best.

Kaart 2. De verspreiding van de otter (Lutra lutra) in 1983.

De toekomstperspektieven zijn dan ook niet anders dan duister. De huidige otterstand in Nederland telt vermoedelijk nog rond de 35 voortplantende paartjes. Een aantal wat zeker gezien de vrij lage reproductiesnelheid, uitermate laag is. Via een praktisch en concreet beleid, op korte termijn uitgevoerd, is het wellicht mogelijk de huidige populatie te handhaven en betere vooruitzichten te bieden.

Vis belangrijkste prooi

Veelvuldig werd en wordt van de veronderstelling uitgegaan, dat de otter schade toebrengt aan de visstand. Hierbij wordt er bovendien vreemd genoeg van uitgegaan, dat de otter dezelfde smaak zou hebben als de mens, die het dier om die reden als konkurrent ziet.

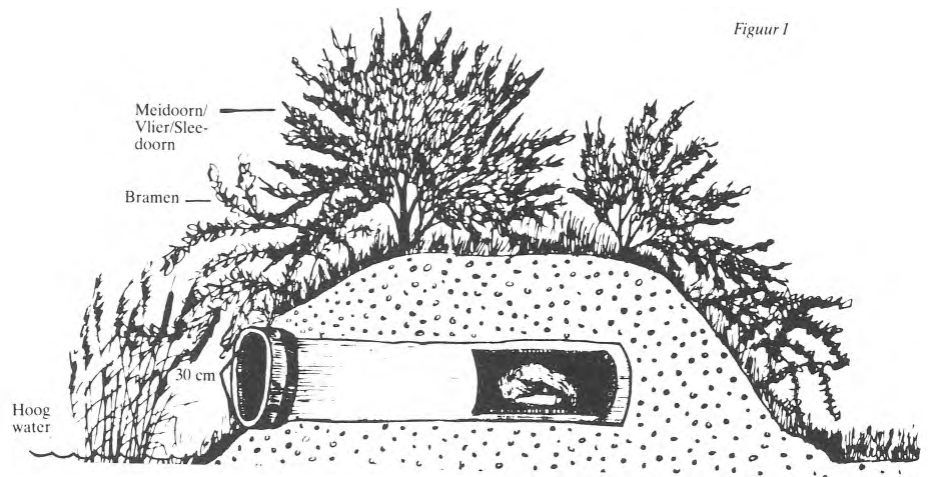
Het feit, dat de otter vis bovenaan op zijn menukaart heeft staan, wil echter niet automatisch zeggen, dat daardoor de visstand schade ondervindt, integendeel zelfs. Alle roofdieren bejagen immers de gemakkelijkst te bejagen prooi, dus, óf dieren, die in groten getale voorkomen, óf dieren, die in slechte conditie verkeren. Bejagen van deze prooien is dus te zien als onderdeel van het evenwichtsmechanisme in de natuur.

Wél is het zo, dat de otter reageert als een vos in een kippehok als hij in een kweekvijver of palingfuik belandt: De onnatuurlijke hoge dichtheden aan prooi brengen hem tot een overmatige jachtdrift. De beroepspalingvisserij kan dan ook schade ondervinden van de otter. Een mogelijke oplossing is de fuik middels een grofmazig netwerk of iets dergelijks af te schermen.

Voordeel hiervan is bovendien, dat de otter niet in de fuik kan verdrinken. Hoe deze oplossing er in de praktijk uit moet gaan zien en hoe de financiering ervan dient te geschieden, kan alleen resultaat zijn van goed overleg met alle belanghebbenden.

Maatregelen ter verbetering

De invloed van waterrecreatie op de otter en zijn leefgebied is al aangestipt. Verontrusting, waaraan waterrecreatie bij draagt, heeft er toe geleid, dat de otter zijn activiteiten in plaats van overdag in toenemende mate 's nachts is gaan ontplooien. Met name de nachtvisserij

Kunstmatige otterbehuizing. (Tekening Das & Boom)

sinds kort bij wet weer toegestaan, verstoort de otter ook tijdens de kleine uurtjes. Het beheersen van nachtvisserij, maar ook andere waterrecreatie naar plaats, aard en intensiteit en het zeer duidelijk afbakenen van rustgebieden zijn hier mogelijke maatregelen.

Muskusratten worden alom als een groot probleem ervaren. Een effectief otterbeschermend beleid zou in dit opzicht tot verrassende resultaten kunnen leiden. Immers, één van de prooidieren van de otter is de muskusrat. Maar zolang het nodig is om de muskusrat „kunstmatig” in aantal te beperken, dient ervoor gewaakt te worden, dat de daarbij gebruikte vangmethodes geen negatieve gevolgen hebben voor de otter.

Winterrefugia (overwinteringsgebieden) zijn voor de otter vaak moeilijk te bereiken door het ontbreken van goede verbindingen. Een oplossing kan het slaan en open houden van wakken in het woongebied van de otter zijn.

Bij voorkeur dient dit te geschieden op rustige plaatsen.

Het vinden van voldoende woonplaatsen (legers, holts) is voor de otter nog wel eens een probleem. Met name geschikte werpplaatsen kunnen schaars zijn. Op eenvoudige wijze kan hierin worden voorzien door de bouw van een kunstnest (zie figuur 1).

Dit kan door op een overstromingsvrije plaats een rioolpijp (diameter 0,3 m en lengte 1,5 à 2 m, aan één kant dichtgemaakt) te leggen, zodanig dat hij niet kan vollopen.

De otter is de zeehond van het zoetwater. (Foto Daan Remmerts de Vries)

Het geheel overdekt met aarde en beplant met struiken kan een zeer geschikt otterhuis vormen.

Initiatieven en overleg

Voorgaand zijn enkele zeer concrete en praktische maatregelen opgesomd. Deze en andere maatregelen worden genoemd in het beleidsplan Nederland-Otterland van de Vereniging Das & Boom.

Uitvoering van maatregelen tot behoud van de otter en zijn leefgebieden, kunnen alleen van de grond komen middels goed overleg tussen alle belanghebbenden, zoals terreinbeheerders, grondeigenaren, recreatieschappen, waterschappen en overheden.

Bovendien is het noodzakelijk, dat van vele kanten initiatieven ontplooid worden in de vorm van ideeën en daadwerkelijk handelen.

De Vereniging Das & Boom van haar kant streeft in eerste instantie naar regionale en lokale overlegstructuren, waarin belanghebbenden en belangstellenden zitting nemen. In deze overlegstructuren kunnen specifieke situaties aan de orde gesteld worden, alsmede de mogelijkheden en de wijze waarop veranderingen ten gunste van de otter kunnen worden bewerkstelligd. Het beleidsplan kan hierbij als eerste basis dienen.

Het beleidsplan zal derhalve aan alle belanghebbende instanties worden toegestuurd.

Tegelijk zullen de geadresseerden uitgenodigd worden voor regionale hoorzittingen begin 1984. Het plan kan dan in brede kring bediscussieerd worden, bovendien kan de eerste basis gelegd worden voor overlegstructuren. Vanaf deze plaats zouden we de lezers willen vragen de komende ontwikkelingen te blijven volgen en een bijdrage te leveren aan het instandhouden van de Nederlandse otterpopulatie en zijn leefgebieden.

Het beleidsplan „Nederland-Otterland” kunt u bestellen bij de Vereniging Das & Boom Nijmegen door overmaking van f 15,- op giro 1565882 onder vermelding van het gewenste. Het beleidsplan bevat een uitgebreide literatuurlijsten is inclusief poster en sticker van de campagne.

De wasbeer, hij is er

Wim Vergoossen

Het geslacht der wasberen (Procyon) hoort van oorsprong thuis in Amerika. In Noord-Amerika heeft de gewone wasbeer (Procyon lotor) en in Zuid-Amerika de krabben-etende wasbeer (Procyon cancrivorus), met een kleine overlap in Midden-Amerika. Daarnaast zijn er nog vijf wasbeersoorten, waarvan de verspreiding beperkt is tot eilanden voor de kust van Florida en Mexico.

De wasbeer is vanaf het begin van deze eeuw in Europa ingevoerd terwille van zijn bont. Al snel ontsnapten exemplaren uit de pelsdierfokkerijen. Bovendien werd de soort in sommige landen bewust in de vrije natuur uitgezet. Hieruit ontwikkelden zich verschillende, vaak slechts kortbestaande, populaties.

Uiterlijk

De wasbeer vertoont op het eerste gezicht enige gelijkens met onze inheemse das. Zowel het formaat als de plumpe lichaamsbouw komen daar redelijk mee overeen. Er zijn echter ook typische verschillen. De wasbeer staat hoger op de poten en de staart (25-30 cm) is een stuk langer. Deze staart valt bovendien onmiddellijk op door de 4-7 smalle, zwarte ringen op een grijze ondergrond. De spitse kop van de wasbeer kenmerkt zich door het „inbrekersmasker”. Over de snuit loopt van voorhoofd tot neustop een zwartbruine streep. Daarnaast zien we nog een donkere streep die zich over de ogen naar de zijkant van de kop uitstrekt. Boven deze streep en aan de zijkanten van de snuit is de kop wit gekleurd. De vachtkleur varieert van bijna zwart tot lichtgrijs. Binnen het oorspronkelijke verspreidingsgebied van de wasbeer worden namelijk maar liefst 31 geografische vormen onderscheiden, die behalve in anatomie (voornamelijk schedelkenmerken) vooral in pelskleur verschillen. In Duitsland zijn in het verleden dieren uit diverse streken van Amerika ingevoerd. Het meest voorkomende type is nu dat uit de staat Washington. De rugpartij hiervan is grijszwart, naar de zijden toe lichter, met een zilvergrijze buik.

Aan de naaktzoolige voeten bevinden zich vijf goed ontwikkelde en onderling niet verbonden tenen met lange, lichtgekromde nagels. Omdat de wasbeer een zooganger is, zien we bij de sporen hele voetafdrukken, die oppervlakkig gelijkens vertonen met prenten van de muskusrat. Het eenvoudigste verschil tussen beide is het bij de muskusrat aanwezige sleepspoor van de staart.

De grote hoektanden en spitse premolaren wijzen op een vleeseter, terwijl de breedvlakkige en stomphoekige molaren (kiezen) kenmerkend zijn voor een plantaardige voeding.

Opmars in Europa

In Europa hebben zich drie grote wasberen populaties ontwikkeld.

1. Tussen 1936 en 1958 zijn in ver van elkaar verwijderde gebieden in de USSR in

totaal 1243 wasberen uitgezet. Met veel succes heeft de soort zich hier aan de nieuwe leefomstandigheden aangepast en over grote gebieden uitgebreid. In 1964 schatte men het totaalbestand al op 40-45.000 exemplaren.

2. Aan het eind van de tweede wereldoorlog ontsnapten uit pelsdierfarms in de omgeving van Berlijn 25-60 wasberen. Aanvankelijk konden deze op een zekere bescherming rekenen, maar met name vanaf de zestiger jaren begon een intensieve bestrijding. Desondanks telde de populatie in 1975 ruim duizend exemplaren.

3. Vrijwel alle wasberen die in West-Duitsland voorkomen, zijn afkomstig van twee paartjes die op 12 april 1934 bij de Edersee in Hessen zijn uitgezet. In 1970 schatte Kampmann (1975) de populatie op 25-28.000 dieren (areaal \pm 30.000 km²) en uitgaande van een verdubbeling van het totaal om de drie jaar, zijn er op dit moment wellicht meer dan 250.000 exemplaren aanwezig!

Situatie in Nederland

De eerste Nederlandse wasbeer overleed in 1910 na een knuppelpartij bij Breda. Tot en met 1960 volgden nog 7 waarnemingen.

Ten dele hadden deze betrekking op ontsnapte dieren, maar vermoedelijk waren er ook dieren bij van de slechts tijdelijk bestaande Eifelpopulatie en het oprukkende invasielager.

Omstreeks 1970 moet de wasbeer in Nederland vaste grond onder de voetzolen hebben gekregen en vanaf 1979 neemt het aantal waarnemingen, met name in de grensprovincies, spektakulair toe. Uitvoerige documentatie over de Wasbeervestiging in Nederland is te vinden in een recent verschenen artikel van Hoekstra (1983). De op dit moment bestaande populaties in Drente, Overijssel;

Wasbeer. (Foto Wim Vergoossen)

Gelderland en Limburg zullen in de toekomst ongetwijfeld gaan uitbreiden. Bovendien kan binnenkort vanuit West-Duitsland een grote toevloed verwacht worden.

Biotoopkeuze

Essentieel voor de aanwezigheid van wasberen zijn open water, voldoende voedsel en schuilplaatsen. Het optimale biotoop in Noord-Amerika en de USSR bestaat uit vruchtbaar oeverland langs waterstromen en moerassen met oud loof- en gemengd hout in de direkte omgeving. De gebondenheid aan water is te verklaren uit het feit dat veel voedsel langs het water te vinden is, maar bovendien omdat wasberen elke nacht vrij veel drinken. Wasberen bouwen zelf geen nesten of hollen. Voor hun dag- of winterrust maken ze gebruik van bestaande hollen. Vooral in bomen die minstens vijftig jaar oud zijn en een diameter van meer dan 40 cm hebben. De ingang is meestal te vinden op een hoogte tussen 6 en 12 meter. Bij gebrek aan dit soort schuilplaatsen, maken wasberen ook wel gebruik van houtstapels, dassen-, vosse- en muskusratburchten. In West-Duitsland en de USSR zijn wasberen, behalve in het eerdergenoemde

biotooptype, te vinden in boomgaarden, tuinbouwgebieden, op vuilnisbelten en opslagplaatsen. Tot ergernis van velen huizen ze bovendien op campings, waar ze afvalbakken tot hun snackbars hebben omgetoverd. Het is dit opportunisme, waaraan hun snelle verspreiding te danken is.

Geliefd jachtobjekt door levenswijze

Wasberen hebben een uitermate verborgen levenswijze. Ze zijn vrijwel alleen actief nadat het helemaal donker geworden is en ze trekken zich ruim voordat het licht verschijnt weer terug in hun holen. Het geringste geluid veroorzaakt onmiddellijke immobiliteit en vluchtreacties. Dit, gepaard met een hoge intelligentie en een zekere mate van geraffineerdheid, is er de oorzaak van dat wasberen, zelfs in gebieden met hoge dichtheden, nauwelijks worden waargenomen. In Noord-Amerika zijn dit eigenschappen die de wasbeer tot een geliefd jachtobjekt maken. Na inval van de duisternis gaan de jagers met speciaal daarvoor getrainde honden, „coon-dogs”, het gebied in. Zodra de honden een vers spoor vinden, begint een jacht die over grote afstanden en de hele

nacht kan reiken. Hebben de honden sukses, dan zal de wasbeer zich tenslotte in een boom verschuilen. Hier kunnen de jagers, gealarmeerd door de honden, tenslotte de wasbeer schieten. Vaker echter ontsnapt hij, dankzij zijn omgevingskennis, uithoudingsvermogen, klimcapaciteiten, kracht en sluwheid. Dit maakt dat deze jacht zich tot een ware volkssport heeft ontwikkeld. In sommige streken heeft men zelfs speciaal hiervoor wasberen geïntroduceerd!

Dichtheid, geboorte en sterfte

De wasbeerdichtheid in een bepaald gebied kan sterk variëren, afhankelijk van de geschiktheid van het biotoop en normaal voorkomende, onregelmatige fluktuaties. In Noord-Amerika bedraagt deze dichtheid gemiddeld 2-7 stuks per 100 ha, met in optimale biotopen 15-20 stuks per 100 ha. In West-Duitsland ligt de dichtheid momenteel tussen 0,3 en 0,8 stuks per 100 ha.

Het woongebied heeft bij juveniele vrouwtjes, een diameter van 0,8 km, bij juveniele mannetjes en adulte vrouwtjes bedraagt deze 1,2 km, en bij adulte mannetjes ligt deze tenslotte rond 1,6 km.

Daarbinnen leven de wasberen in de regel solitair. Als er een beperkt aantal geschikte schuilplaatsen aanwezig is, kunnen deze door meerdere dieren tegelijk gebruikt worden. Het gaat dan vooral om vrouwtjes met jongen en in de winterrustperiode om adulte wasberen.

Buiten de winterrustperiode worden de holen slechts 1 à 2 keer gebruikt.

Bij de eerste sneeuwval stopt alle activiteit abrupt en gaan de dieren in een winterrust. Deze wordt vervolgens vanaf eind januari, met een top midden februari, onderbroken voor de paring. 63 dagen later, rond april mei komen de 2-7 jongen ter wereld. Het vrouwtje verzorgt deze tot in de herfst. Vóór de winter eindigt het familieverband en gaan de jongen hun eigen weg. Men heeft berekend dat 50% van de het jaar daarvoor geboren vrouwelijke wasberen aan de voortplanting deelneemt. De andere vrouwtjes en alle mannetjes pas in hun tweede levensjaar. De dieren zijn polygaam.

Al met al betekent dit dat een populatie zich, bij een gemiddelde van 4 jongen per worp, om de drie jaar verdubbelt, terwijl de jaarlijkse mortaliteit door natuurlijke oorzaken slechts zeer gering is. Aantasting door parasieten en uitputting ten gevolge van hongersnood zijn dan de belangrijkste doodsoorzaken.

In dit verband wordt met name encephalitis (hersenenontsteking) genoemd. Men heeft wel eens geopperd dat deze ziekte de onregelmatig optredende aantalsfluktuaties zou kunnen veroorzaken. Rabiës speelt in Noord-Amerika bij de wasbeersterfte ook een rol. Opvallend is dat hierbij een soort gastheerspecificiteit van het virus optreedt. Wasberen besmetten vossen nauwelijks en omgekeerd ook niet. Honden kunnen wél besmet raken. Rabide wasberen hebben bovendien de neiging om zich in hun holen terug te trekken en daar te sterven. Indien honden dus besmet raken, valt dit in de meeste gevallen terug te voeren op de bejaging waarbij wasberen worden opgespoord. Overigens is voor West-Duitsland tot 1978 nog géén geval van rabiës bij wasberen bekend!

Als natuurlijke predatoren komen in Europa wolf, lynx, vos, wilde kat en oehoe in aanmerking, echter vrijwel uitsluitend op juveniele wasberen. Het effect hiervan zal klein zijn, omdat deze predatoren in het gehele Europese verspreidingsgebied slechts gering in aantal zijn.

Onnatuurlijke doodsoorzaken bij de wasbeer zijn verkeerssterfte en de jacht. Van de ruim 90 wasbeermeldingen in Nederland in de afgelopen 15 jaar had meer dan 10% betrekking op verkeersslachtoffers. Op wegen is nu eenmaal een groot aanbod aan dode dieren te vinden, waarvan de wasbeer dankbaar gebruik maakt.

Faunavervalsing

In februari 1977 nam de Raad van Europa Resolutie (77)7 „On the protection of

Vindplaatsen van de wasbeer (*Procyon lotor*) in Nederland, ○ voor 1960, ● na 1960. (Hoekstra 1983).

threatened mammals in Europe" aan. Artikel 5 vermeldt dat de introductie van niet-inheemse soorten in de vrije natuur strikt in de hand en waar nodig verboden dient te worden. Een heel verstandig uitgangspunt met betrekking tot de inheemse fauna's. En dan heb ik niet alleen de beruchte introductie van konijnen in Australië voor ogen. Wat te denken bijvoorbeeld van grijze eekhoorn, beverrat, muskusrat, marterhond, damhert, virginiahert, sikahert, muntjak, chinees waterree, moeflon en wallabie in Europa! Ten dele introducties die voor de lol of per ongeluk gebeurd zijn en nu met man en macht worden bestreden, maar ook voor meer dan de helft bewust ter wille van de schietlust van een kleine bevolkingsgroep, waarover nauwelijks ophef wordt gemaakt. Wasberen zijn zowel per ongeluk als bewust aan onze fauna toegevoegd. Een faunavervalsing die bepaald geen toejuicing behoeft. Wat mij betreft had ze rustig achterwege kunnen blijven. Het is echter een feit dat de dieren er nu eenmaal zijn, halsoverkop toenemen, en dat daar geen „moedertje-lief" of jacht meer iets aan kan doen.

Bejaging geen oplossing

Bejaging van wasberen kan verschillende redenen hebben, waarvan aantalsregulatie, rabiës, schadebestrijding, „sport" en onkunde de belangrijkste zijn. Onderzoek in Michigan toonde aan dat het wegnemen van de halve najaarspopulatie doorgaans géén achteruitgang van de stand teweeg bracht. Door meer dieren jaarlijks uit de populatie weg te nemen, veranderde wel de leeftijds- en sexeverhouding. De daarna optredende ruimtelijke uitbreiding in deze staat werd hieraan toegeschreven. Jacht had hier dus geen of juist een averechts effect! Het afschot in West-Duitsland nam toe van 32 stuks in 1958 tot 2313 stuks in 1973. In het seizoen 1980/81 bedroeg het afschot in een klein deel van Nordrhein-Westfalen alleen al 274 wasberen. De intensieve jacht in dit land heeft niet kunnen voorkomen dat de wasbeer zich nog steeds uitbreidt. De jacht is klaarblijkelijk niet het aangewezen middel om wasberen tegen te houden. Daartegen valt wél aan te voeren dat diezelfde jacht negatieve invloeden kan hebben op andere diersoorten. Naast de verstoring is met name het gebruik van klemmen en kastvallen contra de wasberen te noemen. De toch al ernstig bedreigde marterachtigen kunnen hierdoor weer een gevoelige klap krijgen.

Rabiës

Al eerder is gesproken over de rabiës bij wasberen. Hoewel er tot 1978 nog geen enkel geval uit West-Duitsland bekend was, nam men gemakshalve aan dat dit in de toekomst wel zou gebeuren. De wasbeer als Deus ex machina om jacht te kunnen rechtvaardigen. Tegen zo'n standpunt valt een heleboel aan te voeren.

Het gevaar van rabiës voor mensen is schromelijk overdreven. Mede door recent ontwikkelde vaccins sterft slechts een uiterst klein aantal mensen jaarlijks aan hondsdolheid, en dat vrijwel alleen door een te late of ondeskundige behandeling. Er sterven jaarlijks honderden, duizenden, zomet tienduizenden aan de gevolgen van verkeer, alcohol en noem maar op. Toch worden auto's niet verboden vanwege het aantal daarmee veroorzaakte dodelijke ongelukken. De enkele gevallen van rabiësslachtoffers staan dan ook in geen enkele verhouding tot de hetze die tegen sommige diersoorten wordt gevoerd. De belangrijkste infectiebron voor de mens is de niet gevaccineerde hond. De inentingsplicht voor honden zoals die in 1976 in Nederland is uitgevaardigd, lost dit probleem voor een groot gedeelte op. Een uitbreiding van deze plicht naar katten en vee, waarbij de ziekte even vaak of zelfs nog vaker voorkomt als bij de roemruchte vos, zou daar eveneens toe bijdragen. Tenslotte zou men in plaats van ware heksenjachten op vossen en wasberen uit te voeren, de energie en financiën ook kunnen besteden aan het zoeken naar methoden om deze diersoorten te vaccineren. Indien dat gebeurt met dezelfde verbetering waarmee men nu vossen uitroeit, is het probleem wellicht grotendeels opgelost!

Voedselkeuze

Het vermogen van de wasbeer om zich aan te passen en gebruik te maken van het voedselaanbod is buitengewoon groot. Er is in feite nauwelijks iets te noemen waar de soort geen gebruik van maakt. Bij voorkeur vindt het voedselzoeken plaats in ondiep water en langs waterranden. Dit niet vanwege het wassen, waarnaar de wasbeer vernoemd is, maar eenvoudig omdat hier het meeste voedsel te vinden is. Het wassen komt in de vrije natuur namelijk nauwelijks voor en is een typisch gevangenschapsverschijnsel. Sommigen beschouwen het als een compensatiehandeling voor het voedselzoeken in water, anderen een derivaat van de tastbeweging, met welke de

De wasbeer zal zich in Nederland „thuis" voelen. (Foto Wim Vergoossen)

wasbeer modder doorkneedt op zoek naar prooidieren.

In de regel vormen planten in de zomer, herfst en vroege winter het hoofdbestanddeel. Onderzoek in een proefgebied in Maryland (USA), waarbij de maaginhoud van 520 wasberen werd bekeken, toonde de volgende bestanddelen aan: 36% plantaardige, 28% insecten, 11% kreeften, 10% reptielen en amfibieën, 8% slakken, 4% knaagdieren (voornamelijk muizen en jonge konijnen), 2,4% vissen en een verwaarloosbaar percentage aan vogels. Vogels en zoogdieren maken in het algemeen slechts een klein deel van het voedsel uit. Het is bekend dat wasberen eieren eten en nesten met jonge dieren plunderen. Enkele auteurs spreken ook over het plunderen van nestkasten en kippenhokken, terwijl in Noord-Amerika, plaatselijk schade aan de broedsels van de „woodduck" (Ait sponsa) wordt toegebracht. Meestal heeft dit zijn oorzaak in voedselschaarste of specialisatie. Dergelijke gevallen bleken in Noord-Amerika door het afschieten van één of enkele wasberen gestopt te kunnen worden.

In West-Duitsland schrijft men het op enkele plaatsen verdwijnen van bodembroeders als auerhoen en hazelhoen toe aan wasberen. Ongetwijfeld zullen deze er hun deeltjes aan bijgedragen hebben, maar men vergeet gemakshalve dat de hoofdoorzaak van de achteruitgang van beide soorten te vinden is in bostechnische veranderingen, predatie door verwilderde honden en katten, de kunstmatig hoge stand van wilde varkens, en tenslotte de jachtdruk. Uit de USSR en Europa is over schade aan waterwild weinig bekend. Wat de zoogdieren betreft, gaat het vooral om jonge dieren, verkeersslachtoffers en geklemden. Uit verschillende gebieden komen meldingen, dat wasberen de muskusratten volledig uitroeien, doordat ze zeer efficiënt alle jonge, nog niet watervlugge dieren wegvangen! In ons land zouden wasberen op dit punt een

gewaardeerde hulp kunnen gaan vormen! Predatie van volwassen gezonde zoogdieren en vogels komt weinig voor. Uitgezette fazanten daarentegen maken geen enkele kans. Als schade vermeldt de literatuur nog het roven van vissen uit kwekerijen, het weghalen van voedsel uit wildvoederplaatsen (waarvoor zijn die anders?) en aas uit vallen. In parken en op campings kan plaatselijk overlast ontstaan doordat de wasberen de vuilnisbakken omgooien op zoek naar voedsel. In Kansas is de wasbeerstand door de toenemende maisteelt duidelijk groter geworden. De verspreiding in die staat hangt nauw samen met gebieden waar men mais verbouwt. Enige schade is ook bekend uit boomgaarden. In alle gevallen bleek deze te verdwijnen na afschot van één of enkele dieren. Uit de USSR en Europa zijn nauwelijks schadegevallen aan cultuurgewassen bekend. De wasbeer kan theoretisch als voedselkonkurrent optreden van vos, bosmuis, das, egel, eekhoorn, vlaamse gaai en fazant. Duidelijke aanwijzingen over optreden van concurrentie of beïnvloeding van de inheemse fauna, zijn er buiten de genoemde predatiegevallen in de USSR en Duitsland nog niet. Over het bejagen van wasberen voor de sport (lees: plezier) kan ik kort zijn. Gelukkig komt het in Europa nog niet voor.

De wasbeer onafwendbaar

Binnen afzienbare tijd zal Nederland bevolkt raken door wasberen. Uit oogpunt van faunavervalsing zou het beter zijn om de soort binnen de perken te houden. Het enige middel dat daartoe momenteel wordt toegepast is de jacht. Deze voldoet op geen enkele wijze en kan op grond van het daarmee gepaard gaande dierenleed beter volledig achterwege blijven. Het is hoog tijd dat onafhankelijke instituten veldwerk gaan verrichten naar alternatieve methoden. Rabiës kan geen enkel argument vormen voor de bestrijding van wasberen. Andere methoden ter voorkoming van deze ziekte zijn gewenst. Uit voorgaande volgt eveneens dat de wasbeer zo spoedig mogelijk uit het, het gehele jaar, bejaagbare soortenrijtje in de Jachtwet dient te verdwijnen. Hij is opgenomen in het lijstje van schadelijke exoten (artikel 54). De opname hierin berust op pure onkunde en geen enkel goed argument. Economische schade zal vermoedelijk beperkt blijven of eenvoudig te voorkomen zijn. Of predatie een negatieve invloed op de inheemse fauna zal hebben is totaal onzeker. Het verschijnsel concurrentie verdient nauwkeurige bestudering. Mogelijk is er in Nederlandse fauna een plaats vrij voor de wasbeer. Tegenover alle „minpunten” van de wasbeer staat dat de soort een belangrijke hulp bij de bestrijding van muskusratten kan vormen en nuttig is als verdelger van in de land- en bosbouw schadelijke diersoorten.

Literatuur

- Anonymous, 1981. *Aktuelle Mitteilungen des DBV-Landesverbandes Nordrhein-Westfalen. Wir und die Vögel* 5.
Eeden, M. van, 1978. *De Wasbeer (Procyon lotor L.): 1-32. Rapport Rijksuniversiteit voor Natuurbeheer, Arnhem/Landbouwhogeschool, Wageningen.*
Glutz von Blotzheim, U. N., K. M. Bauer & E. Bezzel, 1973. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Band 5, Galliformes und Gruiformes. Akademische Verlagsgesellschaft - Frankfurt am Main.*

- Hoekstra, B., 1983. *De vestiging van de Wasbeer Procyon lotor (Linnaeus, 1758) in Nederland. Lutra, vol. 26 (1): 55-67.*
Kampmann, H., 1975. *Der Waschbär: Verbreitung, Ökologie, Lebensweise, Jagd. Verlag Paul Parey - Hamburg und Berlin.*
Vergoossen, W. G., 1982. *De wasbeer (Procyon lotor) in Limburg; een oproep. Natuurhistorisch Maandblad, 71 (3): 65-66.*

Bescherm onze roofdieren

Roofdierenstickers, set 4 stuks met vos, bunzing, wezel en hermelijn. 4 kleurendruk.
Prijs: per set f 5,10, per 3 sets f 12,50. Te bestellen door overmaking van het juiste bedrag op giro 13093 ten name van SKF propagandafonds te Oosterbeek onder vermelding van het gewenste.

Jacht beïnvloedt patrijzenonderzoek

Wim Ruitenbeek

Een geïnteresseerde leek die zich met een kritisch oog in de literatuur over de patrijs verdiept, kan vreemde zaken ontdekken en moet tot vervelende conclusies komen. Zo blijkt haast alle onderzoek voor of door jagers verricht te zijn. Bovendien is het haast altijd gebaseerd op gegevens die jagers of jachtopzienaars aandroegen, en de conclusies lijken nogal eens door het belang van de jacht beïnvloed te zijn. Met name het uiterst magere onderzoek in Nederland lijdt aan deze kwalen.

„Te optimistisch”

In de loop van de twintigste eeuw is de patrijs in geheel West- en Midden-Europa sterk afgenomen. Publicaties uit vele landen wijzen daarop. In Cramp & Simmons (1980) wordt zelfs gesproken over een gestage achteruitgang sinds 1950 van 50 tot 90% in het gehele verspreidingsgebied, terwijl er ook vòòr 1950 al sprake was van sterke achteruitgang. Over de situatie in Nederland was bij gebrek aan onderzoek lange tijd niets bekend. Pas in 1968 publiceerde W. J. Doude van Troostwijk in een Duits jagerstijdschrift het eerste artikel met wetenschappelijke pretenties over de ontwikkeling van de patrijzenstand in Nederland (Doude van Troostwijk, 1968). Dat artikel was gebaseerd op een enquête onder jagers en jachtopzienaars over de patrijzenstand in hun jachtgebied. Bestandsontwikkelingen leidde hij af uit afschotcijfers. Zijn opzienbarende konklusie was dat de patrijs in de periode 1928-1964 in Nederland *niet* achteruit was gegaan. Als het gezaghebbende „Handbuch der Vögel Mitteleuropas” (Glutz von Blotzheim e.a., 1973) deze bron citeert, is het dan ook alleen maar om fijntjes vast te stellen: „Doude van Troostwijk (1968) (. . .) wertet seine Daten wohl zu optimistisch”. Het later verschenen Britse „Handbook” (Cramp & Simmons, 1980) zwijgt maar over deze bron.

Vooroordelen en subjectieve benaderingen

In de zeventiger jaren werden onder auspiciën van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer (RIN) twee doctoraalonderzoeken aan patrijzen gewijd. Peeters (1977) onderzocht de patrijzenstand in enkele jachtgebieden bij Nijmegen, waarvan een belangrijk deel in de Ooypolder eigendom is van KNJV-bons Jurgens. Peeters konkludeert, onder andere op grond van door jagers verstrekte gegevens, dat in het onderzochte gebied de patrijzenstand gedurende de laatste jaren „verbeterd, of tenminste gelijk gebleven is”.

In dezelfde periode produceerden Kleyn en IJzerman (1977) een doctoraalverslag onder de titel „Oorzaken van veranderingen in de stand van de patrijs in

Nederland”. In de titel gebruiken ze dus nog het neutrale woord „veranderingen”. In hun probleemstelling staat echter (p. 14): De patrijzenstand vertoont, niet alleen binnen onze landsgrenzen, in zeer veel terreinen een achteruitgang. Omtrent de oorzaak of oorzaken hiervan bestaan vele en verschillende meningen, welke niet gebaseerd zijn op gericht onderzoek. ” Zij betwijfelden dus eigenlijk al niet meer wat iedere natuurliefhebber uit eigen waarneming allang wist: een achteruitgang van de patrijzenstand, zonder dat dit in literatuur met wetenschappelijke pretenties ooit was vastgesteld. Zij grepen terug op de methode van Doude van Troostwijk: een enquête onder jagers en jachtopzienaars. Om een indruk te krijgen van de bestandsontwikkelingen en het afschotpercentage, vroegen zij naar de afschotcijfers en de omvang van het bestand van 1954 tot 1975. De cijfers die zij terug kregen waren uiterst onvolledig. Vooral opgaven over de omvang van het bestand waren uiterst schaars. „Dit was in een aantal gevallen te wijten aan het niet

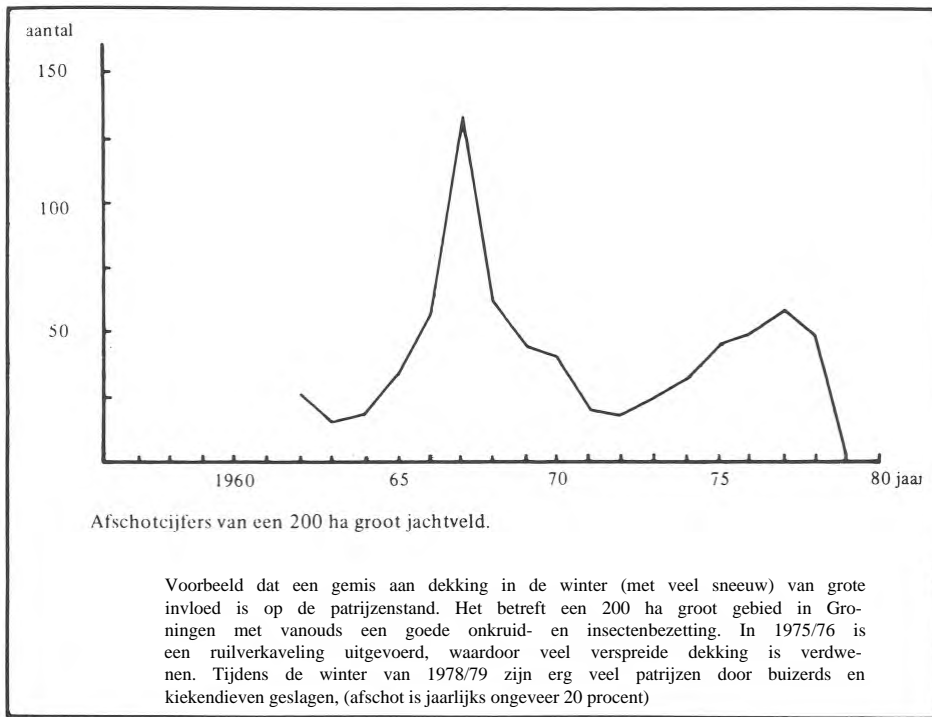
beschikbaar hebben (of stellen?) van de cijfers door de jachtpachters”, aldus de onderzoekers. Het zal duidelijk zijn dat het zonder inzicht in de omvang van het totale bestand onmogelijk is iets te zeggen over het percentage dat afgeschoten wordt. Dat deze onderzoekers zelf niet gelukkig waren met de gevolgde methode mag ook blijken uit het volgende citaat (p. 15-16): „Dit geeft aanleiding tot diverse problemen: vele beheerders willen namelijk wel medewerken doch geven informatie vanuit

Jachtbelangen verhinderen een effectieve bescherming van de patrijs. (Foto Piet Zomerdijk)

hun gedachtengang, veelal de jagerswereld, met alle vooroordelen en subjectieve benaderingen vandien”. In hun conclusies moeten ze dan ook stellen (p. 41): „Een ander probleem is de nauwkeurigheid van het verkregen materiaal. Zo waren we voor een groot aantal gegevens aangewezen op de medewerking van de beheerders in de velden. De nauwkeurigheid van de door hen verstrekte gegevens liet veel te wensen over”.

In deze studie is niettemin voor het eerst sprake van een voorzichtige vaststelling van enige achteruitgang, al lijkt hun konklusie (achteruitgang in 5 van de 18 onderzochte terreinen) redelijk geruststellend ten opzichte van de probleemstelling.

Al de genoemde publicaties ontkennen een negatieve invloed van de jacht op de patrijzenstand, omdat het jaarlijkse afschot bij de normale winterse sterfte ver achterblijft. Wat de jager schiet, zou anders een natuurlijke dood sterven. Die redenering klopt natuurlijk alleen als de

Figuur 1. Grafiek zoals afgebeeld in Siebenga (1981) met het oorspronkelijke bijschrift. Voor commentaar zie tekst.

cijfers kloppen. Kleyn en IJzerman hebben ondervonden hoe moeilijk het is betrouwbare cijfers over bestand en afschot te verkrijgen.

Een strenge winter

Hierna is er over veranderingen in het bestand van de patrijs in Nederland niets meer gepubliceerd op grond van nieuw onderzoek.

Intussen hebben we de strenge winter van 1978/1979 gehad. In die winter heeft heel Nederland enkele weken onder een dikke laag ijzel gelegen. In buitenlandse literatuur wordt herhaaldelijk gewezen op het desastreuze effect op de patrijzenstand van erg dikke sneeuwlagen of ijzel en hard bevroren sneeuw. Onder dergelijke omstandigheden kunnen patrijzen hun voedsel op de bodem niet meer bereiken, (onder andere Glutz von Blotzheim e.a., 1973 en Dwenger, 1973).

In de gebieden die ik goed ken (Schermer, NH), heeft de patrijzenstand in de winter van 78/79 inderdaad een hevige klap gehad. Vermoedelijk is dat in grote delen van Nederland het geval geweest. In de Schermer heeft de stand zich tot nu toe niet hersteld. Hoe is dat elders? „Vogels van Drenthe” (Van Dijk e.a., 1982) is tot nu toe de enige regionale avifauna die cijfers van na 1978 heeft kunnen publiceren. In verschillende Drentse terreinen was in 1979 de stand met 25 tot 90% achteruitgegaan. Is daar sprake van enig herstel?

De havik heeft het weer gedaan

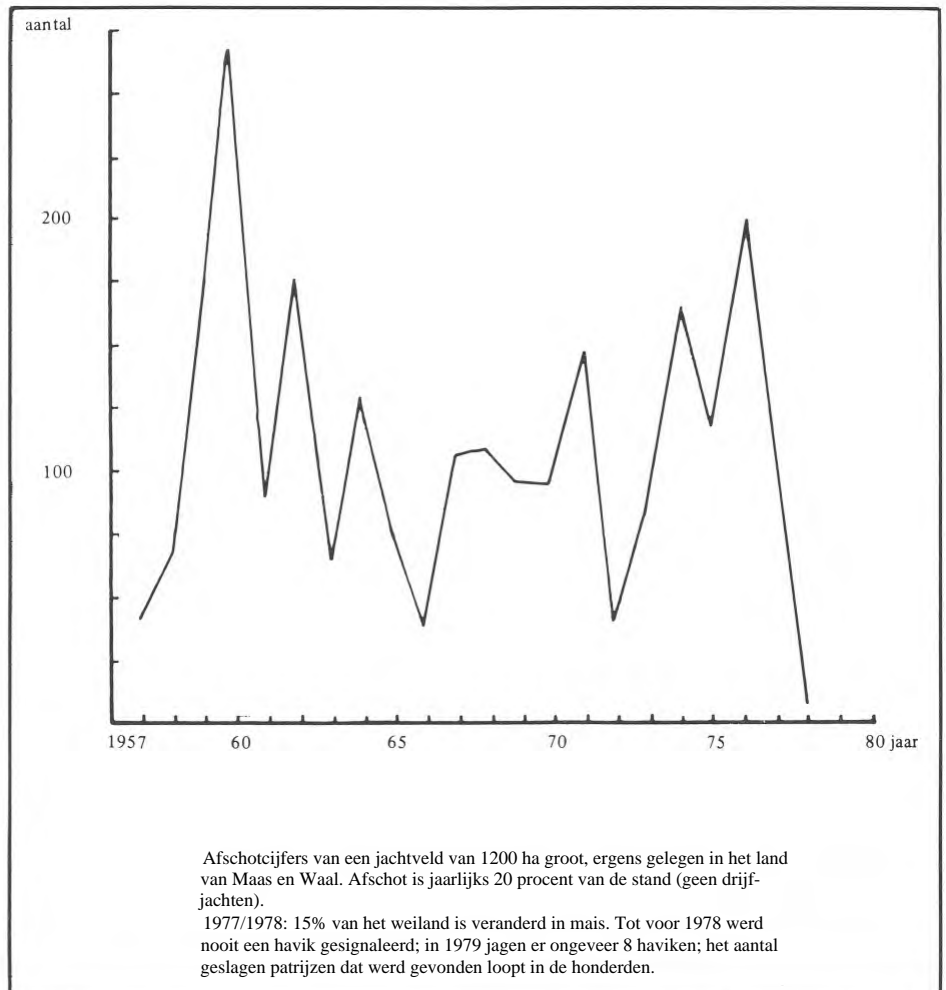
Dat de patrijs ook in Nederland sterk achteruit is gegaan, wordt inmiddels ook in jagerskringen niet meer bestreden. De feiten zijn kennelijk te duidelijk en voor iedere wandelaar waarneembaar. In 1981 kwam de KNJV met een brochure over de

patrijs (Siebenga, 1981). Ondanks het ontbreken van wetenschappelijke publicaties daarover wordt de achteruitgang er als een feit vastgesteld. Terecht wordt de oorzaak van de achteruitgang vooral gezocht bij de ontwikkelingen in de landbouw. Niettemin staan er in dat boekje ook enkele merkwaardige uitspraken. Siebenga ontkent een rechtstreeks negatief effect van strenge winters op de patrijzen, ondanks talloze bewijzen van het tegendeel in buitenlandse literatuur.

Maar, zo stelt hij, 's winters, als er sneeuw ligt, kunnen patrijzen minder makkelijk dekking zoeken, waardoor ze een makkelijke prooi worden van roofvogels. Niet de winter, maar de roofvogels hebben het dus weer gedaan. Ter illustratie van deze bewering komt hij met de grafiek die hier als figuur 1 met zijn oorspronkelijke tekst gereproduceerd is. Deze figuur illustreert volgens hem dus niet dat de strenge winter van 78/79 leidde tot het vrijwel verdwijnen van de patrijzen. Nee, dat was de schuld van roofvogels. Vergis ik mij, of wordt hier een aftands jagersstokpaardje bereden?

De hier als figuur 2 gereproduceerde grafiek (ook uit Siebenga, 1981) laat nog minder zien van wat het oorspronkelijke bijschrift suggereert. De grafiek houdt op in 1978, terwijl er pas in 1979 zoveel

Figuur 2. Grafiek zoals afgebeeld in Siebenga (1981) met het oorspronkelijke bijschrift. Voor commentaar zie tekst.

betrouwbaar zijn en welke niet. Het is daarom hard nodig dat in Nederland door niet bij de jacht betrokken onderzoekers vastgesteld wordt hoe de patrijs er voor staat, op grond van door niet bij de jacht betrokken waarnemers verzamelde gegevens. Het is daarbij vooral van belang te weten wat de effecten geweest zijn van de winter van 78/79, en of er nadien sprake is geweest van enig herstel.

In afwachting daarvan zou de jacht op patrijzen onmiddellijk gesloten moeten worden. Nederland zou met een dergelijke maatregel het eerste land zijn, en daarmee een goed voorbeeld van daadwerkelijke natuurbescherming kunnen geven. Op soorten waarvan op zijn minst het vermoeden bestaat dat ze ernstig bedreigd worden in hun voortbestaan, dient niet geschoten te worden.

Literatuur

- Cramp, S. & K. E. L. Simmons, 1980. *Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Volume 11. Oxford.*
- Doude van Troostwijk, W. J., 1968. *Das Rebhuhn (Perdix perdix) in den Niederlanden. Zeitschrift für Jagdwissenschaft 14/1, p. 1-12.*
- Dijk, A. J. van, B. L. J. van Os & J. H. Hilbrands, 1982. *Vogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.*
- Glutz von Blotzheim, Urs N., Kurt M. Bauer & Einhard Bezzel, 1973. *Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Band 5, Frankfurt am Main.*
- Kleyn, K. P. & Ijzerman, 1977. *Oorzaken van veranderingen in de stand van de patrijs (Perdix perdix) in Nederland. Doctoraal verslag RIN.*
- Peeters, Ronald, 1977. *Patrijzenonderzoek in de Bemmelse Polder, de Gendtse Polder en de Ooypolder bij Nijmegen. Doctoraal verslag RIN.*
- Siebenga, S., 1981. *De Patrijs. KNJV publikatie nr. 3.*

haviken waren. Een interessante vraag is ook hoe haviken „honderden” patrijzen kunnen slaan als er voor jagers al niets meer te schieten viel.

Onderzoek niet objectief

De patrijs is ook door onderzoekers te vaak in de eerste plaats gezien als jachtwild in plaats van een volwaardig lid van ecosystemen. Dat heeft tot gevolg gehad dat er te weinig onbevooroordeeld biologisch onderzoek naar is verricht, in ieder geval in Nederland. Ook veel buitenlands onderzoek is voor en door jagers verricht.

Gegevens over bestandsontwikkelingen zijn bijvoorbeeld haast altijd gebaseerd op door jagers en jachtopzieners verstrekte gegevens, met name op afschotcijfers. Daar komt bij dat veel onderzoekers zelf direkt of zijdelings betrokken zijn bij de jacht of het jagersbelang. Jagers hebben er belang bij de achteruitgang van een bejaagbare soort zo lang mogelijk te ontkennen of te bagatelliseren. Ze weten immers uit ervaring dat overheden voor

De jacht op patrijzen dient onmiddellijk gesloten te worden. (Foto Fred Hess)

soorten die bedreigd zijn, nog wel eens beschermende maatregelen willen treffen. Is dat de reden van de ontkenning van de achteruitgang in Nederlandse literatuur met wetenschappelijke pretenties, ondanks alle evidente aanwijzingen van het tegendeel?

Intussen valt, waarschijnlijk mede door de strenge winter van 78/79, die achteruitgang niet meer te ontkennen. Nu klampen de jagers zich vast aan de laatste wetenschappelijke strohalm: de in alle literatuur herhaalde uitspraak dat de jacht niet van invloed is op de patrijzenstand. In het licht van het voorgaande dringt zich onvermijdelijk de vraag op: hoe houdbaar zal dié stelling zijn?

Het onderzoek naar de patrijs is door de jacht gecorrumpert. Dat is een ernstige vaststelling, die vooral vervelend is voor de ongetwijfeld vele goedwillende en integere onderzoekers. Voor de objectieve buitenstaander valt echter nauwelijks nog uit te maken welke onderzoeksresultaten

Bijvangst muskusratbestrijding, een bron van zorg

Tom Loorij

In 1982 zijn meer muskusratten gevangen dan ooit tevoren, ruim 178.000 in een jaar tijd. De Stichting Kritisch Faunabeheer heeft al eerder een aantal kritische opmerkingen gemaakt over de effectiviteit van de bestrijding, zoals deze momenteel plaatsvindt. Een belangrijk schadelijk neveneffect van de bestrijding vormen de bijvangsten. Men vangt niet alleen muskusratten. Gemiddeld bestaat 13 à 14 % (Doude van Troostwijk, 1974) van de gevangen dieren uit andere soorten. Dit zijn 25.000 dieren. Tot nu toe is weinig aandacht besteed aan de vraag in hoeverre dit negatieve invloeden kan hebben op de populaties van deze diersoorten. In rapporten van de Commissie Muskusrattenbestrijding wordt nooit melding gemaakt van bijvangsten. Hierover zijn slechts schaarse gegevens bekend. Deze zijn afkomstig van onderzoek door de Directie Faunabeheer, maar in hoeverre deze gegevens representatief zijn is de vraag. De Stichting Kritisch Faunabeheer heeft ter verkrijging van betere gegevens een enquête onder muskusrattenvangers gehouden. Onderstaand leest u onze bevindingen.

Soorten vangmiddelen

Verskillende typen vangmiddelen zijn bij de bestrijding van muskusratten in gebruik. Globaal zijn ze te verdelen in klemmen, vangkooien, fuiken en vangpijpen. Behalve de fuiken kunnen ze allemaal voorzien worden van lokaas. Klemmen worden het meest gebruikt. De beste plek om klemmen te plaatsen is voor de ingang van het hol. Soms worden ze ook uitgezet op looppaadjes. Vangkooien worden in de regel op de looppaadjes en in de zwemroutes van de muskusrat geplaatst, soms zelfs op een drijvend vlondertje. Fuiken worden uitsluitend in de zwemroute van de muskusrat geplaatst en zijn met name bedoeld voor het vangen in de trektijd (eind februari tot begin april) als de beesten zich verspreiden om elders nieuwe territoria te bezetten. Vangpijpen zijn pas de laatste jaren ontwikkeld. Dit zijn plastic buizen, die worden ingegraven in de oevers op plaatsen waar de ratten langs trekken of schade kunnen toebrengen. De buis is voorzien van een fuik, zodat het dier er wel in maar niet meer uit kan en verdrinkt.

Bijvangsten en vangmethoden

Er zijn twee groepen van bijvangsten te onderscheiden. In de eerste plaats zijn het dieren, die ongeveer hetzelfde biotoop bewonen als de muskusrat of dit als voedselgebied gebruiken. Hiertoe behoren bijvoorbeeld zeelt, karper, woelrat, bruine rat en waterhoen. Een tweede groep wordt gevormd door dieren, die als predator optreden of de door de ratten gegraven hopen in de oevers gebruiken (bunzing, Amerikaanse nerts). Hoeveel en welke diersoorten gevangen worden als bijvangst wordt door de volgende factoren bepaald.

1. *Plaats en aard van de vangmiddelen.* Het maakt veel verschil welke van de eerder genoemde vangmethoden wordt toegepast. Fuiken worden meestal geplaatst in de grotere waterlopen. Onder normale omstandigheden zijn ze uitsluitend door zwemmende of duikende dieren te bereiken. De bijvangsten bestaan uit grote vissen, woelrat, bruine rat en duikende

*Schematische voorstelling van een muskusrattenhol.
(Foto RMNH Leiden)*

vogels, zoals dodaars en fuut.

Klemmen op looppaadjes maken de grootste verscheidenheid aan slachtoffers. Ze vangen langs de oevers staande of lopende vogels (reiger, steltloper), roofdieren (wezel, bunzing) en andere zoogdieren (haas, konijn, egel). De ingang van de hopen bevinden zich meestal onder water. Klemmen voor deze ingangen geplaatst maken slachtoffers onder de grondelende eenden en waterhoen.

In de vangpijpen zullen in het bijzonder roofdieren (bunzing) aangetroffen worden, die deze als woning willen gebruiken of hierin terecht komen bij de jacht op muskusratten. Dit is met name het geval na verlaging van de waterstand in poldersloten. Het is een feit, dat met name klemmen op plaatsen, die gemakkelijk toegankelijk zijn voor andere dieren, de meeste kans op bijvangsten geven. Vangmiddelen in gebieden met een rijke of bijzondere faunistische waarde (natuurreservaten) hebben een extra kans op zeldzame soorten als bijvangst.

2. *De mentaliteit van de vangers.* Met name premievangers zullen als hoofddoel hebben het vangen van veel muskusratten.

Inlevering hiervan levert immers een premie van f 7,50 op. Dat andere dieren wel eens worden meegevangen zal hun verder een zorg zijn. Het draait om het geld, bovendien is een opgezette bunzing financieel best aantrekkelijk. Hun doel is meestal ook niet het uitroeien van de muskusrat, maar eerder een soort melken van die soort ter verkrijging van premies. Dat een toenemende „wildgroei” onder de premievangers valt waar te nemen, is ook uit kringen van de (bonafide) rayonambtenaren te vernemen.

3. *Het gebruik van lokaas in de klemmen.* In bepaalde gevallen wordt lokaas in de klemmen gebruikt om de vangkans te verhogen. Dit lokaas kan echter ook andere dieren aantrekken. Ook de keuze van het lokaas is van belang door verschil in aantrekkelijkheid. Lokaasklemmen met wortels zijn voor vogels veel minder schadelijk dan die met appel, omdat wortel nauwelijks en appels wel door vogels worden gegeten.

4. *Een sterk wisselende waterstand.* Gevaarlijk voor andere dieren is het wanneer de klemmen, die normaal onder water zijn geplaatst, plotseling droog komen te vallen en daardoor gemakkelijker toegankelijk worden. Speciaal roofdieren (bunzing) worden het slachtoffer als ze de drooggevallen oeverranden afstruinen op zoek naar voedsel.

De SKF enquête

De Stichting Kritisch Faunabeheer vindt een manier van faunabeheer (helaas is muskusrattenbestrijding ook een vorm van faunabeheer) waarbij onschuldige dieren nodeloos het slachtoffer (kunnen) worden, een onverteerbare zaak.

Om over de aantallen meegevangen dieren iets te kunnen zeggen is het in de eerste

plaats noodzakelijk, dat gegevens bekend worden over de omvang van deze bijvangsten.

De SKF heeft daarom een enquête gehouden om gegevens te verzamelen. Muskusrattenvangers, waterschappen en provincies bij wie muskusrattenvangers in dienst zijn, en een groot aantal vogel- en natuurbeschermingsverenigingen zijn geënquêteerd. De enquête bevatte vragen over de vangmethoden, het aantal keren dat bijvangsten geconstateerd werden per vangtype en welke diersoorten het betrof. Verder vroegen we in hoeverre er meer bijvangsten waren wanneer een bepaald soort lokaas werd gebruikt en of het aantal bijvangsten de laatste tijd toe- of afnam. Tenslotte werd gevraagd naar gegevens uit vroegere jaren. Behalve de exakte getallen hoopten we zo ook iets te weten te komen hoe in kringen van vangers, waterschappen en provincies over de problematiek van bijvangsten wordt gedacht.

De respons op de enquête bleek boven verwachting groot te zijn. Meer dan een derde van de rayonambtenaren betrokken bij de muskusrattenbestrijding heeft gereageerd. Van bijna alle provincies werd een antwoord ontvangen, terwijl van de waterschappen ongeveer twee derde reageerde. Daarnaast zijn er nog een aantal reacties waarvan onbekend is van wie ze afkomstig zijn, omdat de mogelijkheid was geboden ze anoniem in te zenden. Dit grote aantal antwoorden wil nog niet zeggen, dat we ook zoveel ingevulde formulieren hebben ontvangen. Slechts een gering percentage bevatte de gevraagde gegevens.

Tegenwerking Directie Faunabeheer

Hoe de diverse rayonambtenaren onder invloed staan van de Directie Faunabeheer blijkt uit het feit dat ongeveer de helft van de rayonambtenaren ons daarheen verwees en de andere helft de enquête naar de Directie Faunabeheer heeft doorgestuurd. Ook veel waterschappen hebben ons

*De fuut wordt regelmatig het slachtoffer.
(Foto Fred Hess)*

doorverwezen of de enquête doorgestuurd naar de Directie Faunabeheer of een rayonambtenaar. Hierbij verzochten velen de Directie Faunabeheer de behandeling van de enquête over te nemen. De provincie Zeeland heeft over de enquête zelfs een uitvoerige discussie gewijd en met de Directie Faunabeheer afspraken over de beantwoording gemaakt. Ook anderen schreven ons dat de Directie Faunabeheer de gevraagde gegevens zou verstrekken. Van enkele waterschappen en provincies hebben we een afschrift van het verzoek daartoe aan de Directie Faunabeheer ontvangen. Opvallend was de verklaring van verschillende rayonambtenaren, dat de Directie Faunabeheer over deze gegevens zou beschikken. We mogen aannemen dat deze informatie korrekt is. Eén waterschap vond het zelfs jammer niet zelf over de gegevens van de bijvangsten te beschikken en meldde dat hun vanger ieder jaar zowel de gegevens over de aantallen gevangen

muskusratten als de bijvangsten aan de Directie Faunabeheer rapporteerde. Van de Directie Faunabeheer kregen ze slechts een overzicht van de gevangen aantallen muskusratten retour. Beleefdheidshalve hebben wij enige weken gewacht of de Directie Faunabeheer uit eigen beweging aan de diverse verzoeken gevolg zou geven. De SKF hoorde echter helemaal niets. Openbaarmaking van dergelijke gegevens blijkt bij de Directie Faunabeheer een onbekend begrip te zijn. Wij hebben hen gevraagd (brief van 18-5-83) de beschikbare gegevens over bijvangsten aan ons ter beschikking te stellen. In zijn antwoord van 14-6-83 schreef de directeur van de Directie, dr. Doude van Troostwijk, domweg niet over gegevens van bijvangsten in geheel Nederland te beschikken, noch voor provincies of rayons. Dit klinkt ons zeer ongeloofwaardig na de antwoorden, die we op de enquête hebben ontvangen. Hij bevestigde wel, dat binnenkort de publikatie mag worden verwacht van de resultaten van een door zijn dienst gehouden onderzoek naar de bijvangsten over 1981. De SKF is uiterst nieuwsgierig naar wat daarin staat.

Enige getallen

Uit de resultaten van onze enquête is gebleken, dat woelratten zowel qua frekwentie als qua aantal veruit de meest gevangen andere dieren zijn. Van de ingevulde formulieren vermeldt 80% de bijvangst van woelratten variërend in aantallen van 3 tot 70 stuks per jaar. Als tweede soort kwam de bruine rat uit de bus. Samen vormen ze de meerderheid van het aantal bijvangsten. De woelrat veroorzaakt relatief weinig schade. Het is in hoofdzaak een planteneter en alleen in typische tuinbouwgebieden ziet men ze om knaagschade liever gaan dan komen. Op grote afstand van deze twee knaagdieren volgen wilde eend en waterhoen. Het waterhoen is een beschermde vogel en ook

*Jaarlijks worden ongeveer 2300 waterhoentjes geklemd.
(Foto Fred Hess)*

niet opzettelijk vangen is een overtreding van de Vogelwet. Op de vijfde plaats komt de bunzing, één van de predatoren van de muskusrat. De bunzing wordt vermoedelijk juist tijdens het voedselzoeken het slachtoffer. Verder was nog sprake van bijvangst van zwarte kraai, tamme eend, verwilderde nerts, meerkoet en zeelt.

De gegevens uit onze enquête stemmen redelijk overeen met oudere gegevens verzameld door Doude van Troostwijk in de jaren 1971, 1972 en 1974. Deze signaleerde toen de vangst van 42 soorten, waaronder 6 kleine roofdieren (bunzing, wezel, hermelijn, steenmarter, fret, Amerikaanse nerts) 19 vogelsoorten (o.a. blauwe reiger, watersnip) en 3 soorten uit de natuurbeschermingswet (egel, kikker, schildpad). In 56,6% van de toen door vangers uitgebrachte maandrapporten werd de vangst van waterhoentjes vermeld en in 25% de bunzing. In totaal vormden bunzingen en andere kleine roofdieren 0,7% van de vangsten (inclusief muskusratten) en waterhoentjes 1,3%. Gegevens over vogelsoorten worden ook vermeld in een opgave van de Directie Faunabeheer aan de Werkgroep Vogelsterfte over de periode januari tot en met september 1981. Ook daar was waterhoen nummer één en wilde eend twee. Op grotere afstand volgden soorten als dodaars, fuut, waterral en nonnetje. Dat de dodaars slachtoffer van muskusrattenfuiken kon worden is ook gesignaleerd in een fuik bij het Hollands Diep (Preesman, 1978). Daar werden 5 verdronken dodaarsen in een fuik aangetroffen. Ook het gevaar van lokaas in drijvende klemmen voor watervogels (waterhoen, dodaars, meerkoet, fuut) is al eerder gemeld (Oorstra 1982). Via onze enquête vernamen we de melding van een waterral in een terrein van Staatsbosbeheer ten noorden van Grootegast. Dankzij deze vangst werd daar het voorkomen van de waterral vastgesteld. In de trektijd van de waterral vallen ze gemakkelijk ten slachtoffer in de klemmen. Hoewel de vangst van zeldzame vogels op zich kwalijk is, zullen ze niet direct een gevaar voor de populatie betekenen. Toch kan het voor sommige soorten om grote aantallen gaan, zoals ongeveer 2300 waterhoentjes. Vermoedelijk zal geen enkele soort door het vangen van muskusratten in Nederland in zijn voortbestaan worden bedreigd, hoogstens op lokaal nivo.

Bunzing veelvuldig het slachtoffer

Ernstiger is de situatie voor de bunzing. In 1982 zijn alleen al in de Biesbosch 10 exemplaren gevangen. Als we de ons beschikbare gegevens van de bunzing extrapoleren komen we op een voorzichtige schatting van 1200 tot 1400 gevangen bunzingen per jaar. Cijfers over de totale bunzingpopulatie in Nederland zijn niet bekend, maar het lijkt een hoog percentage van het totale aantal in Nederland levende bunzingen. Het is dan

ook niet juist om, zoals Doude van Troostwijk deed, het percentage als bijvangst gevangen dieren af te zetten tegen het totaal aantal gevangen muskusratten. Beter is het de absolute hoeveelheid af te zetten tegen de landelijke populatie van die soort. Bij een intensieve muskusrattenkampagne in een bepaald gebied is het waarschijnlijk dat de bunzingpopulatie ernstig kan worden aangetast. Dit is ook uit het oogpunt van de muskusrattenbestrijding ongewenst, omdat de bunzing een natuurlijke predator van de muskusrat is. Hoewel het aantal door bunzingen gevangen muskusratten niet meer zal zijn dan een druppel op de gloeiende plaat.

De toekomst

Wat mogen we van de toekomst verwachten? Binnen enkele jaren zal de muskusrat zich ook over het waterrijke westen van Nederland hebben uitgebreid en heel Friesland zal bezet zijn. De bestrijdingskampagne zal daar waarschijnlijk net zo intensief zijn als in de rest van het land. Het aantal watervogels is in deze gebieden veel groter dan in het oosten. Als geen maatregelen genomen worden, zal het aantal bijvangsten onaanvaardbaar toenemen. Fuut, purperreiger, kraakeend, zomertaling, zwarte stern en watersnip zullen het slachtoffer worden. De aanwezigheid van deze en wellicht ook andere zeldzame soorten moet een extra aansporing zijn om te zoeken naar andere methoden ter beperking van het muskusrattenprobleem. Een moreel verantwoord faunabeheer verzet zich tegen alle vormen van onnodig pijnigen of doden van dieren. Het voorkomen van bijvangsten is daarom al geboden, afgezien van de discussie over de noodzakelijkheid van muskusrattenvangen. Er moet eens serieus bezien worden of het kostbare vangen wel zinvol is. Zolang dit niet gebeurt (of mocht

het antwoord bevestigend zijn) stellen we het volgende voor.

- Het verbieden van klemmen die voorzien zijn van lokaas, dat ook aantrekkelijk is voor andere dieren.
- Geen klemmen gebruiken, die gemonteerd zijn op drijvende vlotjes waar watervogels op kunnen neerstrijken.
- Een verbod op het vangen met fuiken en klemmen in reservaten.
- Het afschaffen van het stelsel van premievangers.
- Bij sterk wisselende waterstanden als de klemmen kunnen droogvallen, moeten deze terstond worden weggehaald.
- Fuiken dienen uitsluitend in duikers geplaatst te worden, zodat ze onbereikbaar zijn voor vogels.
- Een algehele bescherming van alle potentiële predatoren van de muskusrat en hun milieu.

De Stichting Kritisch Faunabeheer ziet nog steeds geen heil in het verbeteren van vangmethoden ter oplossing van het muskusrattenprobleem, maar de genoemde maatregelen kunnen op korte termijn het aantal bijvangsten verminderen en dat vinden we wel een goede zaak.

Literatuur

- Anonymus, 1983. *De muskusrat. Folder bij de tentoonstelling in de Hortus Botanicus. Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie, Leiden.*
- Akkermans, R.W., 1982. *Muskusrattenbestrijding. Argus 7 (4).*
- Doude van Troostwijk, W. J., 1974. *Rapport over vangsten van andere dieren dan muskusratten. RIN, Arnhem.*
- Loorij, T., 1981. *De muskusrat, onbeschermd en onbemind. Argus 6 (3).*
- Oorstra, R., 1982. *Rattenklemmen bedreigen leven van watervogels. Nieuwsblad van het Noorden d.d. 10 maart 82.*
- Preesman, L.C., 1979. *Ongewenste bijvangst in rattenfuiken. De Lepelaar 62 (5).*
- Weijden, H. G. van der, 1982. *Notitie ten bate van het 10e BIO-overleg.*

De bunzing is een predator van de muskusrat. (Tekening Pierre Déomé)

Klein grut

Vogelschade in groente en fruitteelt

Het Ministerie van Landbouw heeft in samenwerking met het Rijksinstituut voor Natuurbehoud een vlugschrift samengesteld over schade veroorzaakt door vogels in de groente en sierteelt. De brochure begint met een overzicht van de schadeveroorzakende soorten en de voor hen gevoelige gewassen. Daarna volgt een overzicht van de wettelijke procedures en bepalingen ter voorkoming van schade en ter verkrijging van een schadevergoeding. De brochure gaat niet uit van een automatisch afschot van schadeveroorzakende soorten. Er wordt uitgebreid aandacht geschonken aan alternatieve verjagingsmiddelen en afweermethoden. Deze zijn onderverdeeld in visuele (vogelverschrikker, roofvogelmodel, vlieger) akoestische (gaskanon, angstkreten, afschrik strips) en akoestisch-visuele (modelvliegtuig, razzo kanon) middelen. Ook wordt de effectiviteit van deze alternatieven op de verschillende diersoorten en in verschillende situaties bekeken. Veel methoden blijken erg effectief te zijn, bijvoorbeeld een 60 cm hoge afrastering van kippegaas langs de oever tegen meerkoetschade. Afschot blijkt in het algemeen slechts zeer kort enige verlichting te kunnen brengen. Het is onjuist om te denken, dat de stand van houtduiven, kraaien of meeuwen door afschot in een streek verminderd kan worden, aldus de brochure. Uit de brochure blijkt ons inziens duidelijk, dat de jachtwet met zijn eenzijdig op afschot gericht schadepreventiebeleid, geen modern en adequaat instrument meer is in de schadeproblematiek. Het jachtsysteem werkt verlamdend op de introductie van diervriendelijke en bovenal efficiëntere methoden dan afschot. Als de jachthouder (dus jagen) niet ingeschakeld wordt, krijgt de tuinder geen schadevergoeding. Over het wel of niet krijgen van een schadevergoeding wordt beslist door de wildschadecommissie. Deze commissies bestaan uit een jager, een landbouwer (ook jager) en de buitendienstambtenaar faunabeheer (ook jager). Van dit soort instellingen hoeft men geen progressief beleid te verwachten. De SKF hoopt dat de inhoud van het vlugschrift ook zal doordringen tot de uitvoerders van de jachtwet, er staat veel goeds in. RA

Vogelschade in de groente- en de sierteelt. Vlugschrift voor de landbouw nr. 374. Gratis verkrijgbaar bij de Landbouwvoorlichtingsdienst, Ministerie van Landbouw en Visserij. Postbus 20401, 2500 EK Den Haag.

Houtsnip in Vlaanderen weer bejaagbaar

De minister voor natuurbehoud en jacht in het Vlaamse Gewest, P. Akkermans, heeft de jacht op de houtsnip weer opengesteld. Van 15 november tot 31 december mogen de jagers in Vlaanderen deze dieren weer doodschieten. Als eerste in Europa had minister M. Galle (zie Argus 81/4) in 1979 de jacht op de houtsnip gesloten. Hij beoordeelde destijds, dat er geen enkele reden was de houtsnip te reguleren. De dieren worden slechts voor het plezier van de jager geschoten. Jacht uitsluitend voor de lol vond hij immoreel. Thans is de houtsnip onder druk van de jagers weer vogelvrij verklaard. De Belgische vogelbescherming voelt zich verslagen, de houtsnip was immers hun symbool. Het juichen van de jagers, ook de Nederlandse, over deze dubieuze beslissing toont hun ware gezicht: doden is leuk.

Wastora visparade

Het Zaandamse warenhuis Wastora verzameld rekords. Niet in de zin van de hoogste verkopen of de beste spullen, maar onder vissers. Het gaat erom welke Noord-Hollander de langste vis uit de Noordzee kan trekken. Keurig gerangschikt per soort wordt de naam van rekordhouder tesamen met de maten van zijn prestatie vermeld in de Wastora reclamekrant. Glimlachend van trots tonen de vissers hun rekordvangsten. Dat de vis zijn vermelding in de lijst met de dood heeft moeten bekopen staat er niet bij. Helaas vindt Wastora reclame met dierenmishandeling nog steeds de moeite waard.

„Vogelwacht’ ’ aktief op Kop van Goeree

In de omgeving van Ouddorp, gelegen op de Kop van Goeree, staat bij een stuk maisakker een vreemd bouwsel. Het opschrift „Vogelwacht” komt bij de argeloze voorbijganger geruststellend over. Volgens een tip van een inwoner uit Ouddorp blijkt echter dat de vlag de lading totaal niet dekt. Het betreffende stuk bouwland is aangekocht door een jager uit Den Haag, die een aanvraag indiende bij de gemeente Goedereede, voor het bouwen van een maïskolvenopslagplaats, op zijn zojuist verworven eigendom. De bedoeling wordt U wel duidelijk. Deze opslaghut dient voor het lokken van fazanten. Jaarlijks worden op de omringende gronden fazantenjachten georganiseerd. Hieraan kunnen, uiteraard tegen betaling, gastjagers deelnemen. Door het gebruik van het opschrift „Vogelwacht” wordt de volstrekt te goeder trouw opererende Vogelwacht Goeree-Overflakkee in het diskrediet gebracht. Jv/dN

Voerplaats voor fazanten onder het mom van vogelwacht. (Foto Jacques van der Neut)

Zwijnenfratsen op de Noord-Veluwe

Op de Veluwe benoorden de autoweg Amersfoort-Apeldoorn (E8) is tot nu toe geen varkenspest onder de wilde zwijnen gekonstateerd. Toch heeft minister Braks van Landbouw gemeend maatregelen te moeten nemen tot het behoud van de zwijnen aldaar. De jachthouders in het niet besmette gebied kunnen op aanvraag via een vergunning toestemming krijgen om de dieren in hun jachtveld te vangen en deze te laten enten door een dierenarts. Deze dieren moeten zij dan tenminste zes tot twaalf maanden in quarantaine houden binnen een in het jachtveld geplaatst raster van ongeveer 5 hektaren. In ieder quarantaine raster mogen 10 tot maximaal 20 dieren van minimaal een jaar oud worden gehouden. De binnen dit raster geboren biggen moeten omstreeks de leeftijd van acht weken worden geënt. De directeur van de Directie Faunabeheer van het ministerie van Landbouw en Visserij zal terzijner tijd bepalen wanneer de dieren weer de vrijheid verkrijgen. De quarantaine periode is noodzakelijk omdat de zwijnen met een verzwakt virus geënt worden. In enkele gevallen wordt een verzwakt virus weer geactiveerd, zodat het enten varkenspest kan veroorzaken onder de wilde zwijnen. Dit risico kan ook door quarantaine niet uitgesloten worden.

Zwijnen breken gemakkelijk door het raster, zoals onder andere op de Hoge Veluwe is gebleken. De kosten van deze maatregel (hekwerk, voer, enten) bedragen circa 30.000 gulden per raster. Dit bedrag moet worden opgebracht door de jachthouder van het betreffende jachtveld. De hoge kosten ondersteunen de stelling dat zwartwildjacht louter een elite gebeuren is. Naast bij voeren wordt met dit enten wederom een hulpmiddel toegepast om de kunstmatig verkregen onnatuurlijk grote zwijnenpopulatie in stand te houden. Bonafide terreinbeheerders zoals Natuurmonumenten en het Gelders Landschap hebben dan ook geen f 30.000 over voor deze dubieuze kunstgreep. Een veel betere maatregel ter voorkoming van de varkenspest is terugkeren naar een natuurlijke ekologischer verantwoorde zwijnenpopulatie zonder bijvoering. In dergelijke situaties is de kans op epidemieën veel kleiner. Bovendien is de varkenspest geen bedreiging voor het voortbestaan van het wilde zwijn op de Veluwe. Lang niet alle dieren sterven. Sommige overleven en worden immuun. Juist deze dieren kunnen het begin vormen van een varkenspestresistente populatie. Het is jammer dat de minister gezwich is voor de zwartwildjager met zijn grote zwijnenkuddes.

R A

Jachthut met voerakker voor het „ideale schot“ (Foto Fred Hess)

Biologische bestrijding

Dat het mogelijk is potentiële schadeveroorzakers op het landbouwbedrijf te bestrijden met eenvoudige hulpmiddelen, blijkt uit onderzoek van het Proefstation voor de Akkerbouw en de Groenteteelt in de Vollegrond (PAGV). Hier proberen Ir. F. Aarts en J. Jonkers roofvogels en kleine roofdieren te gebruiken ter bestrijding van plagen op het landbouwbedrijf. Voor de torenvalk is aangetoond dat deze een effectieve mussenver jager en muizenvanger is, die kan helpen bij de bestrijding door het bedrijf aantrekkelijker voor ze te maken. Dit gebeurt op het PAGV door het plaatsen van zitstokken. Deze zitstokken zijn nodig om de torenvalk buiten het broedseizoen aan het bedrijf te „binden“, daar ze anders na het broedseizoen wegtrekken. Nu controleren de valken de (graszaad) percelen vanaf het hoge uitzicht en helpen zo mee met de bestrijding.

Ook worden experimenten gedaan met nestkasten voor kerkuilen. Volgens de onderzoekers zou de kerkuil vooral afgenomen zijn door het verdwijnen van openingen in bedrijfsgebouwen, waardoor broeden op hooizolders niet meer mogelijk is. Ook proberen Aarts en Jonkers bunzingen aan te trekken, daar deze op fazanten jaagt. Op het bedrijf komen fazanten uit de omliggende bossen vaak voedsel zoeken op de proefvelden. Bovendien jaagt de bunzing graag op muizen en ratten, bij voorkeur langs de waterkant. Hierdoor is het de moeite waard te bekijken of op die manier de muskrat kan worden bestreden. Het aantrekken van de bunzingen gebeurt door op het bedrijf de onderkant van hooimijten na te bouwen. Vroeger kwamen ze veel voor onder hooimijten waar ze een warm nest maken.

Geschikte behuizingen zijn op gekultiveerd land schaars geworden. De eerste resultaten hiermee zijn positief, het experiment is echter nog niet afgesloten. Het PAGV is gevestigd te Lelystad (03200-22714).

Wim Denneman

Wandaden tegen de natuur

Het Hoogveld Instituut heeft in opdracht van het IVN een onderzoek gehouden naar de beleving van dieren door kinderen. Uit het onderzoek blijkt dat, Jacht en stroperij ” de op één na meest genoemde wandaad jegens de natuur is, waarover langere school kinderen zich kwaad maken. De meest genoemde wandaad was dieren slaan en pesten. Wat sport jacht betreft zit de jeugd op het goede pad.

Geen jacht op vossen in Amsterdamse Waterleidingduinen

De gemeenteraad van Amsterdam heeft besloten in de Amsterdamse Waterleidingduinen niet op vossen te gaan jagen. Door de omliggende gemeenten (Noordwijkerhout, Bloemendaal) en van jagerszijde was daarop aangedrongen. De argumentatie van de gemeente Amsterdam was als volgt:

- De vos zal een regulerende invloed op bodemdieren (konijnen, muizen, grondbroeders) hebben. Dit kan leiden tot aantalsvermindering, maar deze regulatie zal zonder vos ook plaatsvinden door natuurlijke sterfte, voedseltekort of ziekte. Het is niet aangetoond, dat het teruglopen van sommige soorten grondbroeders door de vos veroorzaakt wordt. Een aantal soorten neemt zelfs in aantal toe. Bovendien zijn naast de vos nog andere predatoren aanwezig (bunzing, hermelijn, wezel, verwilderde kat).
- Het is niet te voorkomen, dat vossen het duingebied soms verlaten. Van houders van kippen en sierhoenders mag verwacht worden, dat ze deze dieren deugdelijk onderbrengen en beschermen tegen nadelige invloeden, zoals koude, regen, wind of predatoren.
- Bejaging vergroot de mobiliteit en de reproductie van de vossen. Dit leidt slechts tot een vergroting van de schade. Bij niet bejaging zal na verloop van tijd een stabiele populatie ontstaan, waarbij het aantal vossen in evenwicht is met het voedselaanbod.

De gemeente Amsterdam wil komen tot een coördinatie van het vossenbeleid met andere duinbeheerders. Ook heeft ze aandacht besteed aan de hondsdolheid. Met uitzondering van Oost Groningen komt hondsdolheid in Nederland niet voor, zodat er thans geen gevaar is. Een stabiele vossenstand met weinig migratie wordt gezien als de beste bescherming. De Stichting Kritisch Faunabeheer is verheugd over dit beleid, waarin de vos wordt geaccepteerd als een natuurlijke regulator in het ecosysteem. We hopen dat andere duinbeheerders dit beleid zullen (blijven) ondersteunen.

Duinen, wording en verwording

Aktie Strohalm te Utrecht geeft een kritische serie uit over milieu en maatschappij. Daartoe behoort ook het in samenwerking met de Stichting Duinbehoud uitgegeven boekje „Duinen, wording en verwording”. Het boekje geeft een korte beschrijving van het ontstaan van het duinlandschap, waarna een beeld wordt geschetst van al het moois, dat de duinen nog te bieden hebben. Daarnaast richt het boek zich op wat in de loop der jaren reeds verloren is gegaan en welke bedreigingen nog boven het duin hangen (waterwinning, recreatie, industrie, woningbouw). Het boekje draagt de boodschap: laten we de duinen behouden en daarvoor vechten.

Stichting Duinbehoud, Duinen, wording en verwording. Uitgave Stichting Ekologie Amsterdam. Offsetdruk, 88 pagina's, prijs f 12,-. Te bestellen door overmaking van f 12,- op giro 3505200 ten name van de Stichting Duinbehoud te Leiden onder vermelding van de titel.

Het wereldkampioenschap vissen in het Amsterdam-Rijnkanaal op 18 september 1983. (Foto Fred Hess)

Muurhagedissen bedreigd

De muurhagedis bereikt in Nederland de noordgrens van zijn verpreidingsgebied. De laatste populatie leeft op de ruïnes van het oude vestingswerk De Bossche Fronten te Maastricht. Ze leven daar op oude begroeide muren vol gaten en spleten om in weg te schieten bij gevaar. In 1978 werd het aantal dieren geschat op ongeveer 110 exemplaren. De muurhagedis is (terecht) beschermd op grond van de Natuurbeschermingswet. Ondanks deze wettelijke bescherming dreigt de soort toch uit te sterven op deze laatste vindplaats doordat zijn leefgebied vernield wordt. In 1977 is de restauratie van de muren gestart. Daardoor worden ze vrij gemaakt van begroeiing en de gaten en richels worden gedicht, waardoor een gladde muur ontstaat zonder vluchtmogelijkheden en veilige plaatsen om te zonnen. Een ander probleem is het droogvallen van de grachten en de begroeiing daarvan met manshoge brandnetels, waardoor de dieren geen geschikte plaatsen meer hebben om eieren af te zetten.

Pensioenherten

Niet alleen in Nederland, maar ook in Duitsland worden de in het wild levende herten uitsluitend beoordeeld op geweevorm. De top van de kultus is het la hert. Een jager moet 2750 DM betalen voor het afschot van zo'n superhert. Een gewone kost slechts 300 DM. De hertenstand wordt in veel bossen kunstmatig hoog gehouden om zoveel mogelijk superherten te kweken. Daardoor ontstaat in bossen voor miljoenen marken extra schade. De superherten worden meestal gereserveerd voor politici, directeuren en andere „verdienstelijke” personen. Veel staatsbesprekingen en zakengesprekken worden gevoerd onder het genot van de dood van een superhert. Onlangs werden twee jachttopzichers bestraft, omdat ze zo vrijpostig waren zomaar een la hert dood te schieten. Dat mogen jachttopzichers niet. Zij krijgen pas tegen hun pensionering het afschot van een superhert toegewezen, hun pensioenhert.

Ecascript „de ortolaan”

De ortolaan is een van de meest bedreigde diersoorten in Nederland geworden. Vandaar dat Mondiaal Alternatief in de reeks ecascripten een literatuurstudie aan deze soort heeft gewijd. Door kleinschalige landbouwmethoden was een voor de ortolaan gunstig landschap ontstaan. Momenteel wordt dit geschikte biotoop door een andere gewaskeuze en grootschaligheid in de landbouw in snel tempo weer afgebroken. Naast dit biotoopverlies worden de vogels op de trek het slachtoffer van vangst en jacht (Frankrijk). Men kan de ortolaan zien als een indikator van de kwaliteit van het milieu. Mondiaal Alternatief pleit voor een stringente bescherming van dier en biotoop.

P. L. Th.A. Maréchal, De Ortolaan. Uitgave Stichting Mondiaal Alternatief Zandvoort 1983. Gestencild, 31 pagina's, prijs f 10,-. Besteladres: Projekt EEBV, Postbus 1187, 5602 BD Eindhoven.

1

19

8

20

9

17

3

7

2

1. Set van 4 ronde SKF stickers, verschillende teksten, kleur rood, blauw, groen en zilver
per set van 4 stuks f 2,60
per 4 sets van 4 stuks f 9,10
2. „Stop ganzenjacht“-sticker f 1,60
per 4 stuks, in vierkleurendruk f 4,60
3. Sluitzegels „Stop snippenjacht“ per vel (15 stuks) f 1,10
5 vellen (75 stuks) f 3,60
4. SKF button „Dood geen dier voor plezier“ ø 3 cm rood/zwart, per stuk f 1,60
5 stuks f 6,10
5. Houtsnip poster f 4,55
6. Hermelijns poster f 4,55
7. SKF-kraaien poster f 4,55
4 posters (naar keuze) f 11,00
(Deze posters worden verzonden in een koker)
8. 8 correspondentiekaarten met vogelafbeeldingen, tekst en enveloppen f 6,60

9. Verslag Kraaiensymposium 6 februari 1982 „Kraaien in de nesten“ f 8,60
10. Wetenschappelijke mededeling SKF „Het ontwikkelen van de natuurlijke potenties van de centrale Veluwe“ (in het Engels) f 7,05
11. Veluwe symposiumboekje, beknopt verslag van het op 9 mei 1980 gehouden Veluwe symposium f 10,20
12. Alternatieve jachtwet f 3,10
13. Ganzenactie kaarten aan de min.-president 10 voor f 3,10
14. Abonnement SKF-Knipselkrant 6 x per jaar
donateurs f 15,- per jaar
niet-donateurs f 25,- per jaar
15. Etiket-stickers, 4 verschillende teksten op één vel. Kleur rood, paars, zwart of blauw (bij betaling gewenste kleur vermelden) per vel. 12 stickers f 2,10
per 4 vel, 48 stickers f 7,10

16. Sluitzegels, 10 stickers Stop Ganzenjacht + 10 stickers Dood geen Dier voor Plezier op één vel. Kleur rood/zwart, per vel f 1,60
per 5 vellen, 100 stickers f 6,19
17. Zwartboek Nederlandse jager, een bloemlezing uit de jaargangen van de Nederlandse jager f 5,00
18. Kraaien krassen poster, kleur blauw/zwart/wit f 4,35

NIEUW

19. Vossenposter, in vierkleurendruk gevouwen verzonden in envelop f 3,60
opgerold verzonden in koker f 5,50
per 5 stuks verzonden in koker f 15,00
20. Roofdierenstickers, set 4 stuks met vos, bunzing, wezel en hermelijn, 4 kleurendruk, per set f 5,10
per 3 sets f 12,50

Prijzen inclusief verzendkosten

Alle artikelen worden per omgaande verzonden

Bovenstaande artikelen zijn te bestellen door overmaking van het juiste bedrag, en onder vermelding van het gewenste artikel, op giro 130 93 ten name van Propagandafonds Stichting Kritisch Faunabeheer, Oosterbeek.